

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ

Περί Εβραίων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΕΦΡΑΚΙΣΚΗ ΑΜΗΛΑΙΖΟΠΟΥΛΟΥ

Περί Εβραίων

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ

ΕΠΙΣΤ.

ΕΠΙΣΤ. 1
Οι Ηπειρώτες

Σ' αυτό το βιβλίο δημοσιεύονται τρία αγνώστα κείμενα του Χρήστου Χρηστοβασίλη, τα οποία, αν και ανήκουν σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, έχουν θέμα κοινό, τους Εβραίους. Τα κείμενα αυτά τεκμηριώνουν με τρόπο μοναδικό το εύρος των ενδιαφερόντων και τη φωτεινή προσωπικότητα ενός συγγραφέα που μας είναι περισσότερο γνωστός για τα ηθογραφικά του διηγήματα, και λιγότερο για την περιπετειώδη, πολυκυμαντή ζωή του, την ευρωμαθείά του, την αγάπη του όχι μόνο για τη δική του πατρίδα αλλά και για τις πατρίδες των άλλων, τον αγώνα του κατά του σκοταδισμού και το ενδιαφέρον του για τον πάσχοντα συνάνθρωπο. Παράλληλα, η δημοσίευση αυτών των κειμένων προσφέρει πολύτιμο υλικό στην έρευνα της ιστορίας των ιδεών και των πολιτισμικών εικόνων και αντιλήψεων στην Ελλάδα, όπως εκφράστηκαν μέσα από τη λογοτεχνία, στην πολύ κρίσιμη περίοδο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

Εφρακίσκη Αμειλαζοπούλου

ISBN 978-960-281-757-3

Σειρά: ΟΙ ΗΠΕΙΡΩΤΕΣ

Υπεύθυνος σειράς: Θωμάς Στεργιόπουλος

Συγγραφέας: Χρήστος Χρηστοβασίλης

Τίτλος: *Περί Εβραίων*

Φιλολογική επιμέλεια: Δροσιά Κατσιλά

Εισαγωγή: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου

Ευχαριστούμε την κυρία Βέρα Παπαδάκη για την παραχώρηση παλαιών καρτ ποστάλ από τη συλλογή της.

Για το σχολιασμό τους, πολύτιμη πηγή στάθηκε το:

Κωστής Κοψιδάς, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από τις καρτ ποστάλ 1886-1917*, Θεσσαλονίκη, 1992.

1η έκδοση: Ιούλιος 2007

© Εκδόσεις ΡΟΕΣ, Αθήνα 2007

Γραφεία: Σπύρου Τρικούπη, 56-58, 114 73 Αθήνα

Τηλ.: 210 8848307, Fax: 210 8848308, e-mail: printa@otenet.gr

Κεντρική Διάθεση: Λαμδαράου 31-35, 114 73 Αθήνα

Τηλ.: 210 6429409, 210 6468156, Fax: 210 6411597

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγω ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης - Παρισίου, που κυριώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης, απαγορεύεται η αναπαραγωγή της σκακιοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ISBN: 978-960-283-252-3

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ' αυτό το βιβλίο δημοσιεύονται τρία άγνωστα κείμενα του Χρήστου Χρηστοβασίλη, τα οποία ανήκουν μεν σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη, έχουν όμως θέμα κοινό, τους Εβραίους.

Τα κείμενα αυτά τεκμηριώνουν με τρόπο μοναδικό το εύρος των ενδιαφερόντων και τη φωτεινή προσωπικότητα ενός συγγραφέα που μας είναι περισσότερο γνωστός για τα ηθογραφικά του διηγήματα, και λιγότερο για την περιπετειώδη, πολυκύμαντη ζωή του, την ευρυμάθειά του, την αγάπη του όχι μόνο για τη δική του πατρίδα αλλά και για τις πατρίδες των άλλων, τον αγώνα του κατά του σκοταδισμού και το ενδιαφέρον για τον πάσχοντα συνάνθρωπο. Παράλληλα, η δημοσίευσή αυτών των κειμένων προσφέρει πολύτιμο υλικό στην έρευνα της ιστορίας των ιδεών και των πολιτισμικών εικόπων και αντιλήψεων στην Ελλάδα, όπως εκφράστηκαν μέσα από τη λογοτεχνία, στην πολύ κρίσιμη περίοδο του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα.

Το πρώτο κείμενο, που δημοσιεύεται για πρώτη φορά, είναι μια σειρά επιστολών-ανταποκρίσεων από τη Θεσσαλονίκη το 1894, οι οποίες έμειναν αδημοσίευτες μέχρι σήμερα. Το δεύτερο κείμενο είναι ένα ιστορικό διήγημα σε συνέχειες, δημοσιευμένο το 1918 στο περιοδικό της Σύρου *Αναγέννησις*, με θέμα τη ζωή ενός διάσημου Εβραίου του 16ου αιώνα, του Ιωσήφ Νάζι, ο οποίος έγινε Δούκας της Νάξου. Τέλος, το τρίτο κείμενο είναι ένα πολύστιχο ποίημα, ύμνος στη «Δημιουργία Εθνικής Εστίας του περιούσιου λαού του Ισραήλ», ανέκδοτο κι αυτό μέχρι πρόσφατα, με ημερομηνία «Σούλι, 25 Απριλίου 1920».

Η δημοσίευση αυτή έγινε δυνατή χάρη στη Δροσιά Κατσίδα, μελετήτρια και εγγονή του Χρηστοβασίλη, συγγραφέα μιας πολύτιμης και εξονυχιστικής μελέτης για τον Ηπειρώτη συγγραφέα,¹ η οποία έδωσε στη διάθεσή μας αυτά τα κείμενα.

Μια ασυνήθιστη ταξιδιωτική αφήγηση

Όταν επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη ο Χρηστοβασίλης, το 1894, ήταν 32 χρονών. Δεν ήταν φυσικά το πρώτο του ταξίδι. Μετά από μια περιπετειώδη ζωή

στην Ήπειρο, τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, το Μεσδάνι Θεσσαλίας, ο Χρηστοβασίλης εγκαταστάθηκε το 1885 στην Αθήνα και ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία. Το 1888, η εφημερίδα *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη τον είχε προσλάβει ως μόνιμο συντάκτη στο κυριακάτικο παράρτημά της, στο οποίο δημοσίευε λαογραφικά και δημοσιογραφικά σκίτσα, ιστορικά ανέκδοτα και αναμνήσεις με γενικό τίτλο «Επιστρατείακαί αναμνήσεις».

Ο Χρηστοβασίλης, ως ανταποκριτής της εφημερίδας, έκανε ταξίδια στη βόρεια Ελλάδα και στις βαλκανικές χώρες με εθνική και δημοσιογραφική αποστολή. Το 1894 επισκέφθηκε τη Θεσσαλονίκη, το 1895 πήγε στην Κωνσταντινούπολη την εποχή των σφαγών των Αρμενίων και από κει στη Βουλγαρία, τη Ρουμανία και τη Σερβία. Το 1896 πήγε στη Μόσχα ως μοναδικός Έλληνας αντιπρόσωπος στη στέψη του Τσάρου στη Ρωσία.

Εικάζουμε ότι το ταξίδι του 1894 έγινε για δημοσιογραφικούς λόγους. Άλλωστε και το είδος της ταξιδιωτικής αφήγησης με τη μορφή επιστολής είχαν χρησιμοποιήσει και άλλοι σύγχρονοί του, όπως ο Νικόλαος Δραγούμης² και ο Νικόλαος Επισκοπόπουλος,³

ενώ γενικότερα ανθούσε η ταξιδιωτική λογοτεχνία: το 1892 ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης είχε δημοσιεύσει τις εντυπώσεις για το ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη και τον Άδωνα με τίτλο *Με του βορρά τα κύματα*.

Το θέμα για το οποίο διάλεξε να γράψει αναμφίβολα ξαφνιάζει την εποχή εκείνη έβραζε το Μακεδονικό ζήτημα λόγω των βουλγαρικών διεκδικήσεων στην περιοχή. Από τον αγωνιστή και πατριώτη Χρηστοβασίλη θα περιμέναμε κάτι σχετικό με τα παραπάνω. Ωστόσο εκείνος επέλεξε να γράψει για τους Εβραίους της πόλης. Σε μια προσπάθεια να εξηγήσουμε το ενδιαφέρον του, επιχειρήσαμε να εξετάσουμε τα τρία κείμενά του παράλληλα με τα λογοτεχνικά, όσο και τα ιστορικά συμφραζόμενα, πιστεύοντας ότι με τον τρόπο αυτό θα βοηθήσουμε να αναδειχθεί καλύτερα η ιδιαιτερότητά τους.

Αυτό που μας διευκολύνει περισσότερο να ερμηνεύσουμε την επιλογή του είναι η χρονική στιγμή κατά την οποία γράφει ο Χρηστοβασίλης για τους Εβραίους. Μόλις τρία χρόνια νωρίτερα, το 1891, οι Έλληνες Εβραίοι είχαν γίνει θέμα στις εφημερίδες, με αφορμή τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας και της Ζακύνθου: την άνοιξη εκείνης της χρονιάς, οι Εβραίοι κάτοικοι της Κέρκυρας κατηγορήθηκαν ότι σκότωσαν ένα κο-

ρίτσι για να χρησιμοποιήσουν το αίμα του για τα άζυμα του Πάσχα, δηλαδή ότι διέπραξαν τελετουργική «θυσία αίματος» – μια από τις πιο γνωστές συκοφαντίες κατά των Εβραίων στη Δυτική και Ανατολική Ευρώπη. Ο ελληνικός τύπος είχε τότε αναλώσει πολλές σελίδες στο γεγονός αυτό και στις αιματηρές ταραχές που ακολούθησαν κατά του εβραϊκού πληθυσμού. Μετά από ανακρίσεις αποδείχθηκε ότι το κορίτσι ήταν εβραιοπούλα, η Ρουμπίνα Σάρδα.

Τα επεισόδια στην Κέρκυρα και τη Ζακύνθο δεν έγιναν σε κάποιο ιστορικό κενό. Η «συκοφαντία αίματος», που είχε εμφανιστεί το Μεσαίωνα και είχε γίνει αιτία άγριων διωγμών κατά των Εβραίων σε πόλεις της Αγγλίας, της Ισπανίας, της Γερμανίας, είχε αιφνίδια αναβιώσει στην ανατολική Ευρώπη του 19ου αιώνα, εποχή εθνικών επαναστάσεων και δημιουργίας εθνικών κρατών, τα οποία διεκδικούσαν την εθνική ομογένεια. Μια σειρά από τέτοιες συκοφαντίες είχαν οδηγήσει σε ταραχές στη Ρωσία, την Ουγγαρία, τη Δαμασκό, τη Σμύρνη, την Κωνσταντινούπολη, την Αλεξάνδρεια. Το 1881 έγινε το μεγάλο πογκρόμ στο Κίεβο, με αφορμή το θάνατο του τσάρου Αλέξανδρου, και ανάλογα επεισόδια σε διάφορες πόλεις. Μάλιστα τα

επεισόδια του 1880 και 1882 στην Αλεξάνδρεια είχαν εμπνεύσει στη συγγραφέα Μαρία Μηχανίδου ένα δραματικό έργο με τίτλο *Η ανθρωποδυσία παρά τοις Ιουδαίοις*. Με αφορμή τα «εβραϊκά», η Μηχανίδου επανήλθε στον βίαιο αντισημιτικό αγώνα της και δημοσίευσε ένα λιβελλογραφικό αφήγημα κατά των Εβραίων που προκάλεσε πολλά σχόλια στις αθηναϊκές εφημερίδες το 1893.¹

Οι επανειλημμένες αναφορές του Χρηστοβασίλη στη συκοφαντία αίματος μας οδηγούν στη σκέψη ότι τα πρόσφατα γεγονότα και η κατακραυγή εναντίον των Εβραίων τον είχαν προβληματίσει. Γι' αυτό ακριβώς στην αφήγησή του θα επιμείνει σ' αυτήν τη θλιβερή συκοφαντία και θα την καταγγείλει θερμά ως «αφελή γραιμοωρολογήματα» και «ψευδοδιαδόσεις, τας γεννησάσας φρικώδεις προλήψεις».

Άλλωστε στην ιδιαίτερη πατρίδα του υπήρχε επίσης η μεγάλη και αρχαία εβραϊκή κοινότητα των ελληνόφωνων ρομανιωτών Εβραίων των Ιωαννίνων. Είναι χαρακτηριστικό για το χαρακτήρα και τις ιδέες του συγγραφέα ότι, όταν το 1884 προσπάθησε να οργανώσει μια ομάδα αντίστασης κατά των Βούλγαρων κοιμιτατζήδων, ανάμεσα στους άλλους συντρόφους του,

όπως μας πληροφορεί η Δροσιά Κατσίλα, ήταν και ο φίλος του Ισραηλίτης Ιακώβ Σαδύ.²

Σχετικά με τις σχέσεις των Γιαννιωτών με τους Εβραίους τα χρόνια πριν από την απελευθέρωση της πόλης, και ειδικά το 1892-1896, στοιχεία μας δίνει ο Bernard Pierron στην πολύτιμη εργασία του *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα*.³ Πηγή του Pierron είναι η εφημερίδα *Φωνή της Ηπείρου*, που εκδιδόταν στην Αθήνα. Στα άρθρα της εφημερίδας κρατιούνται ήπιοι και φιλικοί τόνοι όταν γίνεται λόγος για την ισραηλιτική κοινότητα της πόλης. Ένα επεισόδιο είχε δημιουργηθεί το 1892, όταν ένας Ισραηλίτης βαφτίστηκε χριστιανός, και οι εκπρόσωποι της ισραηλιτικής κοινότητας κατηγόρησαν τις εκκλησιαστικές αρχές για προσηλυτισμό και μάλιστα απευθύνθηκαν στο διοικητή της Ηπείρου Χιβζή πασά, τον οποίο οι χριστιανοί μισούσαν. Σε άλλο δημοσίευμα, της 14ης Γενάρη 1894, διαβάζουμε ότι στην κηδεία του μητροπολίτη Άρτας Σεραφείμ, εκτός από στεφάνια των χριστιανών υπήρχαν και στεφάνια των Εβραίων. Στις 30 Γενάρη του 1896, η εφημερίδα γράφει ότι στις γιορτές χριστιανοί, Εβραίοι και μουσουλμάνοι συγκεντρώνονταν και έβγαζαν μαζί φωτογραφίες, «σαν αδελφού».

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Χρηστοβασίλης, πατριώτης αλλά και ανεξίτητος και, κυρίως, εχθρός του σκοταδισμού, παρακολούθουσε τη συζήτηση για τα «εβραϊκά» στις εφημερίδες και μοιάζει να γνωρίζει τα άρθρα και τα βιβλία που είχαν γραφεί σχετικά με τους Εβραίους από το 1891-1892, ανάμεσα στα οποία ξεχώριζαν αυτά του Σπυρίδωνα δε Βιάζη,⁷ του Γ. Α. Ζαβιτζιάνου⁸ και του Τιμολέοντος Αμπελά.⁹ Υποθέτουμε ότι θα είχε υπόψη του και τα αντιστημικά δημοσιεύματα του Πέτρου Κασμάτη και του Φ. Καρρέ.¹⁰

Την περίοδο των «εβραϊκών», στην Αθήνα, η μόνη εφημερίδα που τάχθηκε σαφώς υπέρ των Ισραηλιτών ήταν η *Εφημερίς του Κορομηλιά*, ενώ η *Ακρόπολις* του Βλάση Γαβριηλίδη κράτησε διφορούμενη στάση και δημοσίευσε ανταποκρίσεις και άρθρα με έντονα αντιστημικό χαρακτήρα, πλάι σε άλλα πιο διαλλακτικά. Πρωτεργάτης του αντιστημισμού στην Κέρκυρα ήταν ο *Ιάκωβος Πολυλάς*, που εξέδιδε εκεί την εφημερίδα *Ο Ρήγας Φεραίος*. Η *Ακρόπολις*, στις 13/25 Μαΐου του 1891, είχε δημοσιεύσει συνέντευξη του Πολυλά, στην οποία ο Κερκυραίος λόγιος καταφερόταν με ορμύτητα κατά των «Ιουδαίων», υποστηρίζοντας ότι «δεν είναι Έλληνες» και ότι ο αντιστημισμός «εί-

ναι φυσικότατον αίσθημα, είναι η αντίδρασις των νεωτέρων κοινωνιών κατά της εισβολής, κατά της επικρατείας των Ιουδαίων».¹¹

Έχουμε λοιπόν την εντύπωση ότι η ανταπόκριση του Χρηστοβασίλη από τη Θεσσαλονίκη για τους Εβραίους, τουλάχιστον στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, δεν θα ήταν ευπρόσδεκτη. Υπάρχει και ένας πρόσθετος λόγος που μας κάνει να το πιστεύουμε. Το 1894 ο Βλάσης Γαβριηλίδης είχε δημοσιεύσει μια ανταπόκριση από το ταξίδι του στη *Στοκχόλμη*, στο περιοδικό *Το Νέον Πνεύμα*. Σ' αυτήν αφιέρωνε αρκετές γραμμές στον εβραϊκό πληθυσμό της πόλης, όπου εξεδήλωνε έντονα τον αντιστημισμό του:

«Η σκιά της Στοκχόλμης: οι Εβραίοι της, πολλοί Εβραίοι Ίσως διά τούτο και πτωχεία μεγαλειτέρα εις τον λαόν παρά εις την Δανίαν, χοφροειδείς δε όλοι τους, μεγαλόσωμοι, παχείς, με μεγάλα χονδρά κεφάλια, με εκχειλίζοντα παχέα χείλη, αληθείς γουρουνιούταις, προπετέστατοι αχρείως, επιδεικνύοντες την δύναμιν του πλούτου των, αλαζονευόμενοι, ώστε να προκαλούν έμετον με χονδράς φωνάς, αδρά σχήματα, σαλακωνούμενοι, σειστυγούντες με πρόσχημα και δράσιν κατακτητού, κυριεύοντες αυτοί με την γονήν των τας κα-

λυτέρας θέσεις, παντού δυρυβούντες, ακολασταίνοντες, καλυμβώντες εις ρυπαρόν λουκουλισμόν, εις οκτώ δακτύλων πάχους πολυτέλειαν και οιονεί διά σχημάτων, διά βλέμμάτων λέγοντες προς όλας τας άλλας φυλάς:

– Μας βλέπετε πώς τρώγομεν, πώς πίνομεν, πώς ενδύομεθα; Αν σας εαστά μιμηθήτε μας.

Και ουδέ ίχνος αντιστημιτισμού, εν ενεργεία τουλάχιστον, μεταξύ των αγαθών, των ακάκων βορείων. Σχεδόν κρυφά παραπονούνται διά την επικράτησιν στοιχείου τόσον απορροφητικού οικονομικώς, όσον διαφθαρτικού ηθικώς. Ο εκεί πρόξενός μας έλεγεν ειρωνευόμενος τους συμπολίτας του: “τι λέτε; είνε τιμή εδώ να έχη κανείς φιλίαν μ’ έναν από αυτούς”». ¹²

Πόσο διαφορετικές οι περιγραφές του Χρηστοβασίλη για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης! Μήπως λοιπόν το κείμενό του αποτελούσε ένα είδος απάντησης σ’ αυτό του Γαβριηλίδη; Αυτό δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε. Γνωρίζουμε ωστόσο ότι, πολλά χρόνια αργότερα, ο Γαβριηλίδης άλλαξε τη στάση του ως προς τους Εβραίους. Συνδέθηκε φιλικά με τον Κερκυραίο δημοσιογράφο Μωυσή Καϊμη, εκδότη της εφημερίδας *Ισραηλίτης* χρονογράφος στην Κέρκυρα (1899-1901), ένθερμο δημοτικιστή και πατέρα του Τζούλιο Καϊμη. Λέ-

γεται, μάλιστα, ότι στο σπίτι του Γαβριηλίδη γνώρισε τον Εβραίο λόγιο και ο Παπαδιαμάντης, ο οποίος, κάτω από την επίδραση αυτής της γνωριμίας, έγραψε το διήγημα «Αντίκτυπος του νου» (1910), με θέμα τα «εβραϊκά» της Κέρκυρας και με ευνοϊκή στάση υπέρ των Εβραίων. Αυτά όμως συνέβησαν πολλά χρόνια αργότερα. Το βέβαιο είναι ότι η αφήγηση του Χρηστοβασίλη από τη Θεσσαλονίκη το 1894 έμεινε αδημοσίευτη.

Πώς είδε και πώς περιγράφει τους Εβραίους της πόλης ο Ηπειρώτης συγγραφέας; Αν συγκρίνουμε το κείμενό του με άλλες ταξιδιωτικές αφηγήσεις ξένων περιηγητών της ίδιας εποχής, διαπιστώνουμε μεγάλη διαφορά.

Ο Χρηστοβασίλης ταξιδιώτης

Ο Χρηστοβασίλης έφθασε στη Θεσσαλονίκη με το ατμόπλοιο Ουρανός, δηλαδή από τη θάλασσα. Δεν λησμονούμε την περίφημη φράση του Νίκου-Γαβριήλ Πεντζίκη στο βιβλίο του *Μητέρα Θεσσαλονίκη*: «Προκειμένου περί Θεσσαλονίκης, η είσοδος του κόσμου να γίνεται απ’ τη θάλασσα». ¹³

Αυτό που εντυπωσίαζε εξαιρετικά τους ταξιδιώτες

που έρχονταν με το πλοίο ήταν η εικόνα της πόλης από τη θάλασσα, ειδικά πριν από την καταστροφή του θαλάσσιου τείχους. Όπως παρατηρεί ο ιστορικός Μαρκ Μαζάουερ, η Θεσσαλονίκη διατηρούσε για τους ξένους περιηγητές τη γοητεία της Ανατολής και διέδετε όλο εκείνο το στοιχείο του εξωτισμού, τόσο αγαπητό στη λογοτεχνία του 19ου αιώνα, με τα κάστρα της και τα σπίτια με τις κεραμιδένιες στέγες. Πολλοί έγραψαν τις εντυπώσεις τους. Όμως δεν ήταν όλες θετικές.¹¹

Ο γνωστός ζωγράφος Edward Lear είχε επισκεφθεί τη Θεσσαλονίκη το 1848 και είχε κάνει πολλά σχέδια της πόλης. Ο Lear, βγαίνοντας στον σανιδένιο μόλο, φοβήθηκε τα «πλήθη των Εβραίων με τα μαύρα τουρμπάνια στην άκρη του νερού» που τον άρπαξαν και τον έβαλαν μαζί με τα μπαγάζια έξω από τη λάντζα που μετέφερε τους επιβάτες από το πλοίο στη στεριά, και οι οποίοι μάχωναν μεταξύ τους διεκδικώντας τον πελάτη.¹²

Ανάλογη είναι και η περιγραφή ενός άλλου διάσημου επισκέπτη της πόλης, του Herman Melville: «Φανταστείτε ένα συνονθύλευμα από κουρέλια όλων των εθνών, κι όλα τα χρώματα να πέφτουν έροχή πάνω σ' ένα πυκνό ανθρώπινο μάνι, όπου όλοι παλεύουν με τερά-

στιους μπόγους και δέματα ρούχων χειρονομώντας σε κάθε κατεύθυνση και καθγαδίζοντας σ' όλες τις γλώσσες». Όσο πιο δεικτική έμοιαζε η πόλη από μακριά, τόσο απώδητική ήταν από κοντά: «Σάπια σπίτια, μυρουδιά σάπιου ξύλου», σημειώνει ο Melville, συγκρίνοντας τις φτωχογειτονίες με τις πιο εξυλιωμένες της πατρίδας του.¹³

Και ο Χρηστοβασίλης μιλά για τις φτωχογειτονίες. Όμως αυτή η φτώχεια είναι ακριβώς εκείνο που τον συγκινεί. Το διεισδυτικό βλέμμα του σταματά στα εξυλιωμένα παιδιά και στους Εβραίους μετανάστες από τη Ρωσία, που είχαν έρδει πρόσφατα διωγμένοι από τη χώρα τους και δεν γνώριζαν καν την ισπανοεβραϊκή γλώσσα:

«Πολλοί εξ αυτών φέρουν γύρα με τας χείρας αργάς, ρεμβύδεις και μελαγχολικοί. Είναι φοβερό πράγμα η φτώχεια! Διακρίνει τις επί του προσώπου ζωγραφισμένην με τα μελανώτερα χρώματα την θλίψιν, την απέλπισίαν, την απόγνωσιν, και αισθάνεται φρίκην, κλονισμόν των εντοσδίων του! Η φτώχεια είναι χειρότερα του θανάτου, διότι ο μεν θάνατος πλήττει άπαξ, δεις, τρεις, πεντάκις, η δε φτώχεια διηνεκώς και ακαταπαύστως».

Η μαρτυρία του ταξιδιώτη Χρηστοβασίλη είναι διπλά πολύτιμη, διότι δεν έχει το ελέμμα του ξένου περιηγητή-τουρίστα και καθόλου δεν τον ενδιαφέρουν οι γραφικότητες. Αντίθετα ενδιαφέρεται μονάχα για το ανθρώπινο τοπίο. Σ' αυτό στρέφει αποκλειστικά την προσοχή του, αυτό είναι για εκείνον το αξιοπερίεργο, αλλά από μια απροσδόκητη πλευρά, του συμπάσχειν.

Ο Χρηστοβασίλης, σε αντίθεση με άλλους Ευρωπαίους ταξιδιώτες, χάρη στην ιδιότητα του ελληνόφωνου μπορεί να πληροφορηθεί από τους ομοεθνείς του ότι το πολύχρωμο και πολύβουο συνονθύλευμα του λιμανιού είχε εθνική ταυτότητα και αποτελείτο από τους φτωχούς Εβραίους χαμάληδες. Κι εδώ ακριβώς βρίσκεται η πρωτοτυπία και η αξία του αφηγήματός του. Η διαφορά του εξαθλιωμένου πλήθους δεν τον τρομάζει ούτε τον δυσαρεστεί, αλλά του γεννά το ενδιαφέρον, τον συγκινεί, τον ευαισθητοποιεί.

Ό,τι θα γράψει για τους Εβραίους διαπνέεται από βαθύ ανθρωπισμό. Όμως αυτό δεν τον εμποδίζει να ξεδιπλώσει το χιούμορ του, ποικίλλοντας την αφήγησή του με εικόνες συχνά σπαρταριστές, με στιγμιότυπα όπου η συμπόνια εναλλάσσεται με ευθυμία.

Το πιο ενδιαφέρον είναι ο τρόπος με τον οποίο κα-

ταστρώνει την αφήγησή του. Στην αρχή του κειμένου, χρησιμοποιεί και αυτός διάφορες λέξεις που θυμίζουν τα αρνητικά στερεότυπα για τους Εβραίους: «εβραϊοκατακλυσμός», «εβραϊομάζωμα», «εβραϊοπαρέλασις», «εβραϊόκοσμος» κλπ. Δεν παραλείπει μάλιστα να χαρακτηρίσει τη Θεσσαλονίκη «εβραϊόπολη». Όμως αμέσως μετά, με μια λεπτότατη τεχνική, αποδομεί προσεκτικά όλα τα αρνητικά στερεότυπα:

«Τους νομίζουν γενικώς φιλαργύρους, χρηματολάτραι, αγενείς, φανατικούς και δειλούς διότι συνήθισαν να τους βλέπουν κακοενδεδυμένους, κακοδιαίτους, και διότι ουδέποτε τους είδον ενώπιον των πλημμελειοδικείων και κακουργιοδικείων κατηγορουμένους επί δαρμών, τραύμασι, φόνοις και άλλοις αξιοποινοίς εγκλήμασι, άτινα έχουν σχέσιν με το ρόπαλον, την μάχαιραν ή το πιστόλιον. Αν όμως διέλθωσιν αύτοι εκ Θεσσαλονίκης, θα μείνουν έκπληκτοι, μανθάνοντες ότι υπάρχουν εν τω Κόσμω Εβραίοι γενναιόδωροι, ευεργετικοί, ευγενείς, κοσμοπολίται, ανεξίδρησκοι, ριψοκίνδυνοι, ζώντες ως οι μεγαλείτεροι αριστοκράται των ευρωπαϊκών πρωτευουσών, με εθνικήν υπερηφάνειαν και εθνικόν φρόνημα, με αμάξας, με λακέδες, με μέγαρα, με χριστιανούς υπαλλήλους, και με πολλούς άδλους παλληκα-

ριάς, πολύ συχνά συμπλεκόμενοι νύχτα τε και ημέραν μετά στρατιωτών, αστυνομικών υπαλλήλων, χωροφυλάκων Τούρκων, χριστιανών κλπ.»

Για τον Χρηστοβασίλη ο εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης συνιστά μια πλήρως διαστρωματωμένη κοινωνία: «Εν Θεσσαλονίκη υπάρχουν Εβραίοι ευγενείς, εξευγενισμένοι, κοσμοπολίται, φιλάνθρωποι, φιλοπρόοδοι, γενναιοδωροι, φιλαλήθεις, αγενείς, απολίττευτοι, φανατικοί, φιλοχρήματοι, γνήσιοι απόγονοι του Σάουλων, φιλόδουλοι, οπισθοδρομικοί, απατεώνες, τσιφούττηδες πρώτης τάξεως, μη έχοντες ουδέν ιερόν και όσιον». Με άλλα λόγια, οι Εβραίοι είναι όπως όλοι οι υπόλοιποι άνθρωποι, και καλοί και κακοί.

Μια αναφορά του στον Τορκουεμάδα, το δεατρικό έργο του Βίκτορος Ουγκώ με θέμα τον Ισπανό ιδρυτή της Ιεράς Εξέτασης και διώκτη των Εβραίων της Ισπανίας, δείχνει ότι οι γνώσεις του σχετικά με το θέμα του εβραϊσμού είναι συστηματικές και προέρχονται και από τα διαβάσματά του. Αυτό άλλωστε δείχνει και η λεπτομερής αναφορά του στα λατρευτικά έθιμα των Εβραίων, στις γιορτές τους και στο βαδύτατο ύρησκευτικό τους αίσθημα: «Η εβραϊκή ή ισραηλιτική ύρησκειά δεν είναι τίποτε άλλο ή αυτός ο εθνικός έθις

των εβραίων, εν ύρησκευτική υποστάσει και διασκευή, αυτή η εβραϊκή φιλολογία, αυτή η εβραϊκή ιστορία, με όλας αυτής τας λεπτομερείας».

Η περιγραφή μιας όμορφης Εβραίας μάς θυμίζει πάλι τον Ουγκώ και τις *Orientales*, όπου σε πολλά ποιήματα εμφανίζονται αισθησιακές Εβραίες. Βεβαίως για έναν χριστιανό συγγραφέα η Εβραία είναι διπλός πειρασμός, ως γυναίκα και ως Εβραία. Δυστυχώς τη χρήση αυτού του τόσο διαδεδομένου στερεότυπου δεν την αποφεύγει ούτε ο Χρηστοβασίλης.

Έλληνες και Εβραίοι

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αντικειμενικότητα με την οποία περιγράφει τις σχέσεις Ελλήνων και Εβραίων ο Χρηστοβασίλης. Αναγνωρίζει την καλή συμπεριφορά Εβραίων βιομηχάνων προς τους εργάτες τους και δεν διστάζει να τους επαινέσει για τη συμβολή τους στην πρόοδο της πόλης, ειδικά του Αλλατίνι και του Σαούλ Μοδιάνο, αλλά και του ευεργέτη βαρόνου Χιρς. Αναμφίβολα αυτό οφείλεται στο ότι βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη σε μια στιγμή ανοικοδόμησής και σημαντικών δημόσιων έργων.

Το 1894 η πόλη θα πρέπει να είχε έντονη την εικόνα της αναδόμησης, αλλά και τα ίχνη μιας πρόσφατης καταστροφής. Στις 15 Αυγούστου του 1890 είχε ξεσπάσει μια πυρκαγιά και κάηκαν δύο χιλιάδες σπίτια στις πιο πυκνοκατοικημένες ισραηλιτικές συνοικίες του κέντρου της πόλης. Οι άστεγοι πυροπαθείς ήταν περίπου 25.000 – 6.000 οικογένειες, εκ των οποίων 5.000 εβραϊκές.¹⁷ Στους άστεγους προστέθηκαν το 1891 πρόσφυγες από την Κέρκυρα και από το Κίτσινεβ της Ρωσίας, τη σημερινή πρωτεύουσα της Μολδαβίας, μετά από πογκρόμ εναντίον των Εβραίων κατοίκων της.

Όπως γράφει ο Εβραίος ιστορικός της πόλης Ιωσήφ Νεχαμά, η καταστροφή από την πυρκαγιά σήμανε την αρχή του εκμοντερνισμού της πόλης, γιατί στη δέση των σκουληροφοραγμένων παλιόσπιτων χτίστηκαν άνετα και ευάερα συγκροτήματα κατοικιών.¹⁸ Αυτό έγινε χάρη στις πλουσιοπάροχες δωρεές των εβραϊκών οικογενειών Χιφς από το Παρίσι και Ρότσιλντ από το Λονδίνο. Τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν, μαζί με μια ενίσχυση από το οθωμανικό κράτος, χρησιμοποιήθηκαν για να χτιστούν δύο νέοι συνοικισμοί, στα ανατολικά της πόλης, στην περιοχή της Καλαμαριάς, και στα δυτικά, στην περιοχή του Βαρδάρη.¹⁹

Σημαντικά ποσά έδωσε η Alliance Israélite Universelle και οι οικογένειες Χιφς και Ρότσιλντ από το Παρίσι, το Λονδίνο και τη Βιέννη. Στους Χιφς ο Χρηστοβασίλης αφιερώνει πολλές σελίδες. Οι νέες συνοικίες στην Καλαμαριά και τον Βαρδάρη κατοικήθηκαν από το 1894. Οι συνθήκες στα νέα σπίτια, σε σύγκριση με άλλες ανάλογες κατοικίες ακόμη και σε πόλεις της δυτικής Ευρώπης, ήταν πολύ καλές, και το ότι διέθεταν τουαλέτα ήταν κάτι που θεωρούνταν πολυτέλεια για την εποχή. Με ειδική δωρεά της βαρόνης Χιφς κτίστηκαν τρεις κλινικές για τους Ισραηλίτες σε διάφορες γειτονίες.²⁰

Το 1890 είχε ιδρυθεί εργοστάσιο φωταερίου που διέθετε στην πόλη αέριο για φωτισμό και το 1893 Βέλγοι επενδυτές είχαν εξασφαλίσει το συμβόλαιο για την εγκατάσταση ενός σύγχρονου συστήματος σωληνώσεων ώστε να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της ύδρευσης των κατοίκων, που ως τότε αγόραζαν νερό από νερουλάδες. Επίσης το 1893 κυκλοφόρησε ιππήλατο τραμ στους κύριους δρόμους της πόλης. Ένα ακόμη μέτρο ήταν η αποξήρανση ελών στην περιοχή της εβραϊκής συνοικίας του Βαρδαρίου, την οποία η πολιτεία ανέλαβε για να καταπολεμήσει την ελονοσία και τις επιδη-

μίες, με αποτέλεσμα να βελτιωθεί η ζωή όλων των κατοίκων της πόλης.²¹

Τεράστια αλλαγή στην πόλη είχε φέρει η βελτίωση των χερσαίων συγκοινωνιών: το 1872 εγκαινιάστηκε τμήμα μιας πρώτης σιδηροδρομικής γραμμής που συνέδεε την Πρίστινα με τη Θεσσαλονίκη. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1896, η γραμμή θα έφτανε μέχρι την Κωνσταντινούπολη και το Παρίσι.

Στο εξαιρετο βιβλίο του *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμάτων*, ο Άγγλος ιστορικός Μαρκ Μαζάουερ μας βοηθά να φανταστούμε την εκσυγχρονισμένη πόλη, που πλέον συνδεόταν με σιδηρόδρομο με την Ευρώπη: Καϊκία έδεναν σε όλο το μέτωπο πλάι στο μαρμάρινο σημείο επιβίβασης και ιππήλατα τραμ μετέφεραν τους επιβάτες από τον σιδηροδρομικό σταθμό στον Λευκό Πύργο, όπου είχε ανοίξει εστιατόριο. Επίσης, μετά τον ερχομό του σιδηροδρόμου, ιδρύθηκαν νέα, μοντέρνα ξενοδοχεία στη παραλία και στον Φραγκομαχαλά: «Colombo», «Splendid», «d'Anglettere», «Imperia» και «Grand Hotel», ενώ πριν από το 1890 υπήρχαν δύο μόνο «μετρίως άνετα» ξενοδοχεία, όπως σημειώνει ο συγγραφέας ταξιδιωτικού οδηγού James Baker, και οι ξένοι αναγκάζονταν να καταφύγουν στο προξενείο τους

μέχρι να βρουν κατάλληλο ενδιαίτημα. Ένας σπουδαίος φιλέλληνας, κλασικός φιλόλογος και γεωγράφος, ο Victor Bérard,²² φθάνοντας στην πόλη το 1896, είδε κατά μήκος της προκυμαίας καφενεία, υπαίθριες μπιραρίες, καμπαρέ και καφωδεία που θορυβούσαν μέχρι αργά τη νύχτα: «κόκκινες φούστες και διαπεραστική μουσική, τούρκικες κιθάρες, τσιγγάνικα βιολιά, ελληνικές μελωδίες και βρώμικα γαλλικά τραγούδια».²³

Αυτή τη Θεσσαλονίκη είδε ο Χρηστοβασίλης. Κι ωστόσο, το βλέμμα του δεν στέκεται στις επαύλεις των πλουσίων, στα μεγάλα έργα και στα κέντρα διασκέδασης, αλλά στους φτωχούς και εξαθλιωμένους, σε μια μικρή εβραιοπούλα που κλαίει και πουλάει σπέρτα, στους χαμάληδες του λιμανιού και στα πεινασμένα φτωγόπαιδα.

Ένα ιστορικό διήγημα κι ένα ποίημα

Ο Χρηστοβασίλης έγραψε το διήγημα «Εβραίος Βασιλείας της Κύπρου...» με θέμα τη ζωή του Γιωσήφ Νάτση ή Ιωσήφ Νάζι, Δούκα της Νάξου, από στοιχεία που συγκέντρωσε όταν ήταν στη Νάξο εξόριστος, ως αντιβενιζελικός. Πληροφορίες φαίνεται ότι του

έδωσε ο φίλος του Μιχαήλ Κρίσπης, πιθανόν απόγονος του Ιάκωβου Κρίσπη, τελευταίου χριστιανού διοικητή της Νάξου. Τα στοιχεία που χρησιμοποιεί συμφωνούν με τις διαθέσιμες ιστορικές πηγές.

Το γεγονός ότι οι επιστολές και το διήγημα ανήκουν σε διαφορετικά λογοτεχνικά είδη μάς δείχνει πόσο το κάθε είδος απαιτεί διαφορετικούς χειρισμούς από το συγγραφέα. Σε ένα αυτοβιογραφικό κείμενο ο συγγραφέας εκφράζει ελεύθερα τις σκέψεις, τις απόψεις και τις συναισθηματικές αντιδράσεις του· στις περιγραφές του αναπλάθει αβίαστα τις εντυπώσεις του, όμως ακόμη και η πιο γλαφυρή αφήγησή φέρει τη σφραγίδα της προσωπικής αντίληψης, της πεποίθησης και της δέσμευσης του γράφοντος. Αντίθετα, στη μυθοπλασία, ο συγγραφέας δεσμεύεται από την υποχρέωση να γράψει ένα ελκυστικό κείμενο και από τα τεχνικά μέσα που χρειάζονται για το σκοπό αυτό. Το ρεαλιστικό διήγημα απαιτεί την κατασκευή προσώπων, «καλών» και «κακίων», και εδώ ο Εβραίος έμπορος είναι άνθρωπος ισχυρός, πλούσιος, που καλλιεργεί σχέσεις με την εξουσία, και παίζει αναγκαστικά έναν αμφιλεγόμενο ρόλο. Ανάλογοι λοιπόν είναι και οι χειρισμοί του συγγραφέα στην κατασκευή του προσώπου του πρωταγωνιστή του.

Όπως έγραφε ο Κωστής Παλαμάς, «Εβραίος κάθε φορά που λέμε, πόσα δε μπορεί, κατά την περίσταση να εννοούμε! Από τον αισχρότατο τοκογλύφο, ως τον υψηλότερο προφήτη».²⁴

Στο έργο της μυθοπλασίας ο Χρηστοβασίλης δεν ξεφεύγει από αυτή την αμφισημία. Πάντως, σύμφωνα με την εύστοχη υπόδειξη της Δρουσιάς Κατσίδα, ο Χρηστοβασίλης φαίνεται ότι θαύμαζε τον Ιωσήφ Νάζη γιατί ήταν ένας άνθρωπος ταγμένος στους στόχους του. Οι δετικοί χαρακτηρισμοί για τον Εβραίο Νάζη είναι πολύ περισσότεροι από ό,τι οι αρνητικοί. Στο διήγημά του, ο Χρηστοβασίλης τον χαρακτηρίζει με τις εξής λέξεις ή φράσεις: έκτακτη ωμορφιά / μυριόπλουτος / ... παράδοξο πράγμα για Εβραίο, σκόρπιζε τα φλωριά σαν χαλίκια / ... ότι σκοπός του ερχομού του στην Πόλη ήταν να ζήσει και να πεθάνη στην πίστη των πατέρων του / είταν η μεγάλη του απλοχεριά, η αχαλίνωτή του φιλοδοξία, η έκτακτὴ του μεγαλοπρέπεια κι' η σοβαρή του τόλμη, τόσο που όλος ο Κόσμος της Πόλης είχε την ιδέα ότι δεν είταν στα σωστά Εβραίος, εκείνος ο παράδοξος Εβραίος / μυριόπλουτος / φιλοδοξότατος / πολιτικώτατος και μεγαλεπιβουλότατος / περίφανος κι' αγέρωχος / εύτολμος και περίχαρος / βαδύπλουτον

και πλουσιοντυμένον / μεγαλοπρέπεια / ευγενικούς κι' ελευδέριους τρόπους του / εξυπνότατος / αποκριδηκε στρατηγικώτατα σε τέτοια ελευδέρια και ευγενική γλώσσα / γενναιοδωρότατον / Του απάντησε ευπροσήγορα ο υπέροχος Εβραίος ως ηγεμόνας ή πρίγκηπας συνομιλητής κι' όχι ως ραγιάς ή κόλλακας / ετοιμολογώτατος / τετραπέρατος / προνοητικώτατος / τολμηρός / εφευρετικώτατος / ο προνοητικώτατος Εβραίος, πούξερε να τραβάη το σκοινί μόνον ως εκεί, που δεν κόβεται / εφτάγνωμος / εξυπνος / μεγαλεπίβουλος / τετραπέρατος.

Μπροστά σε όλον αυτό τον καταιγισμό των κοσμητικών επιδέτων, υποστηρίζει η Δροσιά Κατσίλα, τα αρνητικά που έγραψε για αυτόν είναι ελάχιστα: δοξομανής / ραδιουργούσε / πανούργος / μέγας τυχοδιώκτης Εβραίος / τα σατανικώτερα επιχειρήματα / ύπουλα / υποκριτικά / παμπόνηρος.

Η αμφισβημία των χαρακτηρισμών για τον πολυμήχανο Νάτση δείχνει τη συγγραφική πρόθεση του Χρηστοβασίλη να αποδώσει με όσο το δυνατόν πιο γλαφυρό τρόπο την πολυδιάστατη προσωπικότητα ενός ανθρώπου ισχυρού, που δεν εκπροσωπούσε ο ίδιος την εξουσία αλλά ήθελε να την προσεταιριστεί για τους δι-

κούς του σκοπούς. Και, προφανώς, ο Χρηστοβασίλης γνώριζε ότι ο Ιωσήφ Νάτσης δεν φιλοδοξούσε μόνο να γίνει βασιλέας της Κύπρου, αλλά είχε πείσει το Σουλτάνο να παραχωρήσει εδάφη στην Παλαιστίνη για να καταφύγουν οι υπό διωγμό Εβραίοι από περιοχές της παπικής Ιταλίας – έκανε μάλιστα τα σχετικά έργα και ορισμένοι έφτασαν εκεί, αλλά το σχέδιο δεν προχώρησε. Δηλαδή, ο Νάτσης ήταν ένας πρόδρομος της ιδέας της δημιουργίας μιας εθνικής εστίας για τους ομοεπίδησκους του.

Σ' αυτό ειδικά το θέμα, τη δημιουργία εθνικής εστίας για τους Εβραίους, είναι αφιερωμένο το τρίτο κείμενο του βιβλίου, ένα ποίημα. Θυμίζουμε ότι το 1918, με το διάταγμα του Μπάλφουρ, προβλεπόταν η εγκατάσταση Εβραίων στην Παλαιστίνη. Τότε όμως άρχισαν και οι αντεπιθέσεις των Αράβων. Ήταν η εποχή που οι Εβραίοι συζητήθηκαν πάλι στον τύπο. Άλλωστε ο ίδιος ο Χρηστοβασίλης γνώριζε καλά τα ζητήματα και είχε επισκεφθεί την Παλαιστίνη, όπως έκανε το 1921 και ο Σικελιανός.

Το διήγημα που γράφει ο Χρηστοβασίλης, σε προχωρημένη ηλικία, όπως και το ποίημα, δεν ενδιαφέρουν τόσο για την τέχνη τους, όσο για το θέμα τους. Ειδικά

το ποίημα είναι ένα συγκινητικό δείγμα της απλότητας, της αδιότητας, θα λέγαμε, που κυριαρχεί στον Χρηστοβασίλη, σε ζητήματα μορφής, όταν είναι συγκινημένος και θέλει να γίνει θάρδος, δηλαδή να τραγουδήσει απλά και άμεσα ένα όραμα, μια ιδέα. Ίσως αυτό να ενοχλεί κάποιους, ίσως κάποιοι άλλοι να το βλέπουν ως γνήσια ανάγκη έκφρασης, χωρίς αισθητικές απαιτήσεις, που ανέβλυζε ακόμη από την ψυχή του εξηντάχρονου τότε συγγραφέα, που άλλωστε δεν δημοσίευσε το ποίημα, αλλά το κράτησε στα χαρτιά του.

Η ευαισθησία που έδειχνε ο Χρηστοβασίλης απέναντι στον εβραϊκό λαό και τους διωγμούς του, καθώς και οι άριστες σχέσεις του με τους Εβραίους των Ιωαννίνων, συνεχίστηκαν μέχρι το τέλος της ζωής του. Σύμφωνα με στοιχεία που μας έδωσε η Δροσιά Κατσίλα, στις 24.6.1936 έδωσε διάλεξη στα Γιάννινα στην Εβραϊκή λέσχη, παρουσία Ισραηλιτών αλλά και πολλών χριστιανών επισήμων, στρατιωτικών και λογίων, με θέμα «Έλληνες και Εβραίοι διά μέσου των αιώνων». Στην εφημερίδα *Ελευθερία* των Ιωαννίνων δίνεται περιγραφή της εκδήλωσης και περίληψη, που δείχνει τον πλούτο των ιστορικών γνώσεων του Χρηστοβασίλη για την ιστορία των Εβραίων στην αρχαιότη-

τα, για τη σχέση τους με τους Έλληνες την εποχή της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία και την Ιερουσαλήμ, την προ Χριστού εγκατάσταση των Εβραίων στα Γιάννινα, τους διωγμούς τους από την Ισπανία και τις σύγχρονες προσπάθειές τους να εδραιώσουν κράτος στη γη των πατέρων τους.

Με το βλέμμα του «ηθογράφου»

Ο Χρήστος Χρηστοβασίλης ήταν μέχρι σήμερα γνωστός κυρίως για τα πατριωτικά του ποιήματα και τα «ηθογραφικά» του διηγήματα, ή «βουκολικά» όπως άστοχα τα ονόμασαν πολλοί που τα υποτίμησαν – και μεταξύ άλλων ο Κ. Θ. Δημαράς, που περιορίζεται στην παρατήρηση ότι αυτός και ο Τραυλαντώνης «δεν μπόρεσαν να ξεπεράσουν αισθητά την λαογραφική έμπνευση» και «μας άφησαν ηθογραφίες». ²⁵ Άδικες κριτικές γράφτηκαν γι' αυτόν στη δεκαετία του '30, όταν κυριαρχούσε το αίτημα για εκσυγχρονισμό και ανανέωση της λογοτεχνίας μας. Το δριμύτερο κείμενο εναντίον του το έγραψε ο Άλκης Θρύλος, ο οποίος τον ενέταξε, μαζί με τον Κρυστάλλη, στους στείρους «μιμητές» των δημοτικών τραγουδιών και του καταλογίζει ότι ποτέ

δεν ενδιαφέρθηκε για ό,τι συμβαίνει στη Δύση, δεν συνέλαβε ότι πολλές «ουσιαστικές και σημαντικότερες μεταβολές συντελούνταν γύρω του», κι ότι «δεν φαίνεται να διαταράχθηκε ποτέ από καμιά αγωνία, ούτε καν ανησυχία, να αντιλήφθηκε ποτέ κανένα από τα επιτακτικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι σύγχρονοι του άνθρωποι». ²⁶ Μια τέτοια κριτική είναι πολύ αποκαλυπτική για τα εντελώς φτωχά και ακατάλληλα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν στην προσέγγιση του συγγραφέα.

Πιο οξυδερκής κριτικός στάθηκε ο Τέλλος Άγρας, ο οποίος θαύμασε τη «φυσικότητα», την κυριολεξία, τη λεπτολογία, την ακρίβεια του συγγραφέα. «Το σπουδαιότερο μέσα στη φυσική πεζογραφία του είναι η υπόθεση. Έχει πάντα να διηγηθεί κάτι θαυμαστό, κάτι σπάνιο, κάτι αξιομίμητο ή αξιομίσητο, σπουδαίο, τρομερό ή, επιτέλους, κωμικό», γράφει ο Άγρας, κι ακόμη παρατηρεί ότι μαζί με τον Βλαχογιάννη ήταν ο τελευταίος δάσκαλος της νεοελληνικής ηθογραφίας, «εκείνης που έπιαναν ολόκληρον τον χώρο της λογοτεχνίας μας, όταν το ελληνικόν ύπαιθρον ήταν η Ελλάς και δεν είχε ακόμη ονομασθή "Επαρχία"», και προσθέτει ότι ο Ηπειρώτης συγγραφέας δεν ενδιαφερόταν

γενικά για την «παράδοση», αλλά μόνο για εκείνη την πλευρά της την οποία χαρακτήριζε «τη λεβεντιά, η αξιοπρέπεια, η φιλανθρωπία» και όχι ο σκοταδισμός και οι προλήψεις. ²⁷

Πιστεύουμε πως τέτοιες αρετές πρωταγωνιστούν σε σπουδαία διηγήματα του Χρηστοβασίλη, όπως η «Πομπεμένη», που από πολύ παλιά ξεχωρίσαμε για την τραγικότητά του όσο και τη θαυμαστή απλότητα της αφήγησης.

Το «βουκολικό» διήγημα του Χρηστοβασίλη είναι ένα είδος παρεξηγημένο. Παραγνωρίστηκε ο λυρισμός του ή ακόμη στοιχεία μαγικού ρεαλισμού. Με διαφορετικά, πιο εκλεπτυσμένα κριτήρια διάβασε τον Χρηστοβασίλη ο Ε. Χ. Γονατάς, ο οποίος περιέλαβε το διήγημα του Ηπειρώτη συγγραφέα «Ο Κουτσογιάννης στα Γιάννινα» στη μικρή σειρά του με τίτλο *Ασυνήθιστες ιστορίες*, στην οποία είχε ως προμετωπίδα τη φράση του Γκαίτε «Τι άλλο είναι ένα διήγημα παρά ένα ασυνήθιστο συμβάν». Είναι ολοφάνερο ότι ο Γονατάς αναγνώρισε σ' αυτό και σε άλλα διηγήματα του Χρηστοβασίλη αρετές που χαρακτηρίζουν το είδος του διηγήματος —ή αλλιώς της σύντομης αφηγηματικής μορφής—, έτσι όπως καλλιεργήθηκε από τους Γερμα-

νούς ρομαντικούς, ως μορφή που πλησιάζει το παραμύθι και συνδυάζει το πραγματικό με το θαυμαστό, γυρίζει τον άνθρωπο στη φύση και στο μυστήριό της, δίνοντας προτεραιότητα στη φαντασία και φέρνοντάς τον αντιμέτωπο με τα αδιέξοδα του ορθολογισμού.

Τα κείμενα, ωστόσο, που δημοσιεύουμε εδώ δεν είναι ηθολογικά διηγήματα. Δείχνουν όμως τον πλούτο των προβληματισμών του συγγραφέα, και κάτι ακόμη πιο σημαντικό, ότι μοιάζει να επωμίζεται απόλυτα την ευθύνη του συγγραφέα της εποχής του, που δεν του αρκούσε μόνο να ασχολείται με τη μυθοπλασία αλλά έπρεπε να εκπληρώσει τα χρέη του πνευματικού ανθρώπου σε μια εποχή εθνεγερσίας, και να επωμιστεί το ρόλο του ερευνητή της ιστορίας, της εθνογραφίας, της θρησκευσιολογίας, πλάι στον αλύτρωτο, διωκόμενο και πάσχοντα συνάνθρωπο.

Λογοτεχνία και αντισημιτισμός

Τα κείμενα του Χρηστοβασίλη, ενός φωτισμένου συγγραφέα που προσπαθεί να διαλύσει τις σκοτεινές δεισιδαιμονίες και προλήψεις κατά των Εβραίων, μας φέρνουν στο νου όλα εκείνα τα άλλα κείμενα στυγνού

αντισημιτισμού, από τα οποία είναι γεμάτη η ευρωπαϊκή λογοτεχνία, ακόμη και η ελληνική.²⁸ Οι Εβραίοι τοκογλύφοι, οι μάγοι, οι απάτριδες και προδότες, εκείνοι που κλέβουν τα παιδιά και τα βάζουν στα θαρέλια με καρφιά, είναι πρόσωπα οικεία στη λογοτεχνία του 19ου αιώνα.

Ακόμη και οι σπουδαίοι κλασικοί όπως ο Ντίκενς, ο Ντοστογιέφσκι, ο Μπαλζάκ, δεν παρέλειψαν να δώσουν τέτοια πρόσωπα. Το θρησκευτικό στοιχείο έπαιξε θεβαίως τεράστιο ρόλο στην κατασκευή μιας αρνητικής εικόνας του Εβραίου, διότι αυτό υφαίνει έναν ιστό από ακλόνητες πεποιθήσεις οι οποίες λειτουργούν ως συνδετικό στοιχείο μιας θρησκευτικής ομάδας, που τη συνδέει η ίδια φαντασιακή αναπαράσταση του κόσμου. Οι Εβραίοι, σταυρωτές του Χριστού, ενός επίσης Εβραίου, αυτοί που τον αρνήθηκαν και εξακολουθούν να περιμένουν τον Μεσσία, δεν θα μπορούσαν να είναι για τον δυτικό χριστιανό παρά αποδιοπομπαίοι τράγοι, και αυτόν το ρόλο έπαιξαν στις χώρες όπου τους οδήγησαν οι διωγμοί και οι κατατρεγμοί τους.

Στη λογοτεχνία πιστοποιούμε την ύπαρξη ενός αντισημιτικού ύφους, που στηρίζεται κυρίως σε δύο ρητορικά σχήματα, την υποτύπωση και το νεολογισμό. Η υπο-

τύπωση είναι το σχήμα που με μια πολύ μικρή περιγραφή φτιάχνει έναν μικρό ρεαλιστικό πίνακα και ισοδυναμεί με στερεότυπο. Αν ανατρέξουμε στην περιγραφή του Γαβριηλίδη για τους Εβραίους της Στοκχόλμης που παραδέσαμε προηγουμένως, θα βρούμε τέτοια παραδείγματα οι Εβραίοι «αληθείς γουρουνόμυται», «θουρβούντες», «σεισοπυγούντες» κλπ., είναι ένα μικρό δείγμα για το σχήμα υποτύπωσης και την κατασκευή των ανάλογων στερεότυπων. Ο νεολογισμός, πάλι, είναι η κατασκευή νέων λέξεων, εδώ με πρώτο συνδετικό τους Εβραίους, που συνήθως έχει ως αποτέλεσμα τον εντυπωσιασμό του αναγνώστη αλλά και τον κακοχαρακτηρισμό των Εβραίων. Τέτοιους νεολογισμούς, όμως, χρησιμοποιεί, όπως είδαμε, και ο Χρηστοβασίλης. Αυτό ακριβώς δείχνει ότι ήταν αδύνατο να γράψει κανείς για τους Εβραίους, αντισημίτης ή φιλοσημίτης, χωρίς να χρησιμοποιήσει μια ειδική τεχνική, προσδοκώμενη από τον αναγνώστη, ως κοινός τόπος που εξασφαλίζει την αναγνωσιμότητα του κειμένου και την επικοινωνία συγγραφέα και αναγνωστικού κοινού μιας εποχής. Βεβαίως ο Χρηστοβασίλης το κάνει αυτό σκόπιμα, διότι έτσι επιτυγχάνει πρώτα να εισαγάγει τον αναγνώστη στο θέμα με αναγνωρίσιμο τρόπο, και εν συνεχεία να αποδομήσει

τη στερεοτυπική εικόνα του Εβραίου. Αυτό όμως δείχνει πόσο βαθιά ριζωμένη ήταν αυτή η παράδοση της χρήσης ενός αρνητικού λόγου για τους Εβραίους.

Χαρακτηριστικό για τα παραπάνω είναι το παράδειγμα των Ρώσων συγγραφέων, οι οποίοι, λόγω κυρίως του σλαβικού εθνικισμού αλλά και του πλήθους των Εβραίων στην προεπαναστατική Ρωσία, και ιδίως στην Ουκρανία, διακρίθηκαν για έντονο αντισημιτισμό. Ακόμη και συγγραφείς όπως ο Πούσκιν και ο Τουργκένιεφ δεν απέφυγαν να παρουσιάσουν στυγνούς και ρυπαρούς Εβραίους τοκογλύφους, απατεώνες και προδότες.

Θα πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι, πολλές φορές, οι «κακοί» Εβραίοι των συγγραφέων ήταν καθαρά λογοτεχνικές επινοήσεις, αποτέλεσμα διακεimenικών σχέσεων, που απλώς εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της πλοκής, και μάλιστα τους χρησιμοποιούσαν συγγραφείς που δεν είχαν ποτέ τους γνωρίσει αληθινούς Εβραίους, αλλά τους γνώριζαν από τις λαϊκές προλήψεις και παλαιότερα διάσημα λογοτεχνικά πρόσωπα, τον Σάυλωκ του Σαίξπηρ, τον Ιθανόη του Ουώλτερ Σκωτ ή τον Φάτзин του Ντίκενς. Ακόμη και στον ανθρωπιστή και αισθητικό Τσέχωφ, δεν απουσιάζουν τέτοια πρόσωπα στα πρώτα έργα του.

Η κατάσταση άλλαξε άρδην στη Ρωσία μετά τα μεγάλα πογκρόμ του 1881. Τότε πολλοί συγγραφείς μεταστράφηκαν και συνειδητοποίησαν ότι η χρήση προσώπων «κακών» Εβραίων μπορούσε να έχει και υλικό αντίκτυπο, κι ότι τέτοια «χάρτινα» πρόσωπα εντέλει καλλιεργούσαν το φανατισμό και έβαζαν σε κίνδυνο τη ζωή ανθρώπων. Αυτό ακριβώς είχε συναισθανθεί και ο Χρηστοβασίλης, και αυτό τον κίνδυνο προσπάθησε να καταπολεμήσει γράφοντας την αφήγησή του και προσπαθώντας με κάθε τρόπο να αποδομήσει το αρνητικό στερεότυπο του Εβραίου.

Ωστόσο, κάτι τέτοιο αποδείχθηκε από την ιστορία ότι δεν ήταν πάντα εύκολο, και αυτό φαίνεται στο ιστορικό του διήγημα. Χωρίς την παραμικρή κακή πρόθεση, ο Χρηστοβασίλης αποτύπωσε ένα ιστορικό πρόσωπο που συνέβαινε να είναι Εβραίος, διακινδυνεύοντας να ακολουθήσει ένα αμφίσημο στερεότυπο. Ας σημειωθεί ότι ο μεγάλος ανθρωπιστής και ειρηνιστής Τολστόι, ίσως ακριβώς γι' αυτό το λόγο, δεν έβαλε ποτέ πρόσωπα Εβραίων στο τεράστιο έργο του, για να αποφύγει έναν τέτοιο κίνδυνο. Αυτό παραδέχθηκε ένας σπουδαίος Ρώσος και γνωστός φιλοσημίτης, ο Μαξίμ Γκόρκι, γνήσιο τέκνο της Ρωσικής Επανάστασης και

της ανεξιψήσκειας, ο οποίος, στην προσπάθειά του να γράψει θετικά για τους Εβραίους, αναγνώρισε ότι αυτό «είναι πολύ δύσκολο».

Σήμερα, μετά από συστηματική έρευνα στον διεπιστημονικό χώρο των πολιτισμικών σπουδών, είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ότι υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την ιδεολογία, που έχει ενσωματώσει τον αντισημιτισμό στο «αισθητικο-ιδεολογικό» σύστημά της, στην κοσμοαντίληψη και την κουλτούρα της. Γι' αυτό είναι διπλά σημαντική η προσφορά εκείνων των συγγραφέων που αντελήφθησαν τους κινδύνους της χρήσης της στερεοτυπικής γλώσσας για να χαρακτηρίσουν μια εθνική ομάδα, και προσπάθησαν να το δείξουν έμπρακτα, όπως έκανε ο Χρηστοβασίλης. Εκείνο που θαυμάζουμε είναι όχι μόνο ότι διάλεξε να γράψει για τους Εβραίους, αλλά κι ότι διαισθάνθηκε πως αυτό «είναι πολύ δύσκολο». Έτσι, ο συγγραφέας «ηθολογικών» διηγημάτων αποδείχθηκε πιο οξυδερκής σε ζητήματα αισθητικο-ιδεολογικά από ό,τι πολλοί προοδευτικοί αστοί της εποχής του.

Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δροσιά Κατσίλα, *Ο βίος και το έργο του Χρήστου Χρηστοβάσιλη. Γραμματολογική και αρχειακή μελέτη, διδακτορική διατριβή, έκδοση Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, 2007.*
2. «Κωνσταντινούπολις» και «Αιγυπτιακά», επιστολή προς τον «Φίλτατον» κύριο Ειρηναίο, για το Αττικόν Ημερολόγιον.
3. «Επιστολαί εξ Ιταλίας».
4. Βλ. σχετικά Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, «“Η ανθρωποδυσία παρά τοις Ιουδαίοις”. Ένα σενάριο για τη Μαρία Μηχανίδου», στον αφιερωματικό τόμο για τον Παν. Μουλλά, Σοκόλης, Αθήνα, 2003.
5. Δροσιά Κατσίλα, *Ο βίος και το έργο...*, ό.π.
6. Τα στοιχεία τα παίρνουμε από την πρωτότυπη δίτομη μορφή της εργασίας του Pierron Bernard, *Histoire des relations entre les Grecs et les Juifs de 1821 à 1945*, διδακτορική διατριβή, Παρίσι, 1993, σ. 310-312. Η ελληνική έκδοση του βιβλίου, δυστυχώς συντομευμένη και χωρίς το πλούσιο υλικό που παραδέτει ο συγγραφέας στη μορφή της διατριβής, κυκλοφόρησε με τίτλο *Εβραίοι και Χριστιανοί στη νεότερη Ελλάδα*, Πόλις, Αθήνα, 2004.
7. «Η εβραϊκή κοινότης της Ζακύνδου», *Παρνασσός* 14 (1891-1892), φ. 10, 11, 12.
8. Γεωργίου Α. Ζαβιτζιάνου, *Ακτίς φωτός, ο καταδιωγμός των Εβραίων εν τη ιστορία. Σκέψεις*, Εν Κερκύρα, τύποις Ν. Πετσάλη, 1891.
9. «Οι Εβραίοι και η περί αυτών πρόληψις εν τη ελληνική ποιήσει», *Εθνικόν Ημερολόγιον Κ. Σκόκου*, 1892, σ. 307-309.
10. Πέτρου Α. Κασσιμάτη, *Αίμα, Εβραίοι, Ταλμούδ, ητοι αποδείξεις θρησκευτικά, ιστορικά και δικαστικά περί της υπάρξεως των ανθρωποδυσιών παρ' Εβραίοις, επί τη βάσει των έργων πλείστων συγγραφέων αρχαίων και νεωτέρων και ιδία του συγγράμματος του Henry Desportes Le Mystère du sang*, εκδίδεται δαπάναις Αντωνίου Μελισσηνού, ωρολογοποιού, Τεύχος Α' και Β'. Βιβλίον πρώτον, εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Α. Κολλαράκη και Ν. Τριανταφύλλου, κάτωδι του Δημαρχείου, 1891. Φ. Καρρέρ, *Ιουδαϊσμός και χριστιανισμός και τα εν Ζακύνθω συμβάντα κατά την μεγάλην Παρασκευήν*, Τυπογραφείο Ο Φώσκολος, Σ. Καψοκεφάλου, 1891 (1892 επί του εξωφύλλου).
11. Pierron Bernard, *Histoire des relations...*, ό.π., σ. 248.
12. Βλάσης Γαβριηλίδης, «Μολυβιές», *Νέον Πνεύμα*, σε τρεις συνέχειες, Απρίλιος, Μάιος και Ιούνιος 1894. Αναδημοσιεύεται στη σειρά της *Βασικής Βιβλιοθήκης*, τόμος 22ος, *Ταξιδιωτικά*, επιμέλεια Στέλιου Ξεφλούδα, Αθήνα, γ.χ., σ. 119.
13. Νίκος-Γαβριήλ Πεντζίκης, *Μητέρα Θεσσαλονίκη*, Κέδρος, 1970, σ. 105.
14. Μαρκ Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη, πόλη των φαντασμά-*

- των, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ. 105.
15. Μαρκ Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 56.
  16. Herman Melville, *Journals*, Έθανστον, Γκλινόι, 1989, σ. 56. Στον Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 239.
  17. Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2001, σ. 35.
  18. Π. Ριζάλ (Ιωσήφ Νεχαμά), *Θεσσαλονίκη, η περιπόδητη πόλη, μετάφραση από τα γαλλικά Βασίλης Τομανάς, Νησιδές, Σκόπελος, 1997, σ. 163.*
  19. Joseph Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, t. VI-VII, Θεσσαλονίκη, 1878, σ. 739.
  20. Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι...*, ό.π., σ. 113.
  21. Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι...*, ό.π., σ. 35.
  22. Victor Bérard, «Salonique», *L'Univers Israélite*, 52 (1897).
  23. Μαρκ Μαζάουερ, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 293.
  24. Κωστής Παλαμάς, «Ρωμιός και ρωμισσύνη», (1901), *Άπαντα*, τ. 6, σ. 276.
  25. Κ. Θ. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος, Αθήνα, σ. 425.
  26. Άλκης Θρύλος, *Μορφές της ελληνικής πεζογραφίας*, Δίφρος, Αθήνα, 1962, σ. 92.
  27. Τέλλος Άγρας, «Χρ. Χρηστοβασίλης», *Νέα Εστία*, 21 (1937), σ. 460-461.
  28. Βλ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1998.

I

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ
ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 1894

Η φωτογραφία του διαβατηρίου
του Χρήστου Χρηστοβασίλη.

1η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Προ του Γραφείου της επιδευρώσεως των Διαβατηρίων¹

Μετά 5 λεπτά από της απομακρύνσεώς μου από το πλευρόν του «Ουρανού» ευρέθην προ του Γραφείου της επιδευρώσεως των Διαβατηρίων,² ένθα συνωστίζοντο όλοι οι εκ του ατμοπλοίου εξελθόντες επιβάται προς επίδειξιν των διαβατηρίων των, διότι κατά τας τουρκικάς διατάξεις ουδείς δύναται να πατήση το τουρκικόν έδαφος είτε αλλοδαπός, είτε ημεδαπός άνευ τακτικού διαβατηρίου επικυρωμένου, ή εκδομένου υπό τουρκικής αρχής. Οι παραβάται της διατάξεως ταύτης φυλακίζονται προσωρινώς και υποβάλλονται εις πρόστιμον, και δεν αποφυλακίζονται, εάν δεν επέμβη η οικεία προξενική αρχή.

Δεν θα είπω υπερβολήν εάν αναφέρω ενταύθα ότι και ο τελευταίος Τούρκος υπάλληλος είναι το βαρόμετρον των πολιτικών διαθέσεων του Κράτους του. Ιδίως

δε οι επί της επιθεωρήσεως των διαβατηρίων υπάλληλοι, οίτινες προσφέρονται λίαν περιποιητικώς προς πάντα ξένον υπήκοον των ευρωπαϊκών και αμερικανικών κρατών, εκτός των υπηκόων των κρατιδίων του Αίμου, και ιδίως των Ελλήνων, τους οποίους διά παντός τρόπου, εννοούν να περιφρονούν.

Εις εμέ, μία άγρια ματιά του υπαλλήλου των διαβατηρίων, η οποία, μικρού δειν με εξάπλωνε κατά γης, νομίζω δεν οφείλετο εις άλλο τι παρά εις τους προς τα άνω στριμμένους αρεψιμανείς μύστακάς μου, όπερ θεωρείται άγαν ελληνικόν.

Η διαγωγή αύτη των Τούρκων υπαλλήλων είναι εθνική αρετή, διότι ο Τούρκος συνήνισε να θεωρή και ατομικόν του εχθρόν πάντα εχθρόν της ακεραιότητος του Κράτους του. Και εις την εθνικήν ταύτην αρετήν πρέπει να καυχάται η Τουρκία και πολλά να ελπίζει εξ αυτής.

Περαίνων το παρόν κεφάλαιον θεωρώ καθήκον να συστήσω προς πάντα Έλληνα υπήκοον σκοπούντα να μεταβή εις την Τουρκίαν να έχη εν τάξει το διαβατήριόν του, να μη φέρη μαζί του κανένα όπλον και προ πάντων κανέν ελληνικόν βιβλίον, έστω και αλφαβητάριον του Παπαμάρκου,³ ή αριθμητικήν του Δραϊκη,⁴

και εν τέλει να μην έχη στριμμένους τους μύστακάς του αρεψιμανώς προς τα άνω, διότι εις την παραμικράν υποψίαν, ενδεχόμενον να εύρη το διάβολό του.

Εβραίοι αγροφόροι στη Θεσσαλονίκη.

2η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ἐξοδος εἰς τὴν πόλιν

Ἄμα ἐξήλθον τοῦ Γραφείου τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν Διαβατηρίων, εὐρέθην ἐπὶ τῆς προκυμαίας τῆς πόλεως. Εἶναι αὕτη ἡ πρώτη οδός, τὴν πατοῦν οἱ θαλασσίως ἐρχόμενοι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Ἦτο παραμονή, τοῦ Σαββάτου, δηλαδή, Παρασκευή, καὶ ἐνεκα τούτου ὁ ἐπὶ τῆς προκυμαίας συνωστισμὸς τοῦ πλήθους ἦτο τόσοσὸν πολὺς, ὥστε δὲν τῶνάμην, ἢ διαγκωνίζων καὶ διαγκωνιζόμενος νὰ προχωρῶ. Ὅλον ἐκεῖνο τὸ ποικίλως ἐνδεδυμένον ζῴηρὸν πλῆθος ἐκινεῖτο ἄνω κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, σοβαρὸν, πολυάσχητον, καλὸν, χειρονομόν, τρέχον σα νὰ το κινηγοῦτε κανένας.

Κατ' ἀρχάς ἐνόμισα ὅτι εἶχεν ἐκτραγή, κάπου τυρκαϊά, καὶ ἔτρεχεν ὅλος αὐτὸς ὁ κόσμος ἵνα σώσῃ ἑκάστος τὴν οικογένειάν του καὶ τὰ υπάρχοντά του, ἀλλ' ἀκούσθως τῆρήσα ὅτι οὐδὲν τοιούτον συνέβαινε, καὶ

Ζεύγος Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

στηθική εκείνη, η εκπαλιός κίνησης είχαν ως κέντρον της ακτύως της το πείλοειακόν Κατάστημα, εις την πλατείαν του οποίου εισέρχοντο και εξέρχοντο κατά εκατηντάδας, ως εισέρχονται και εξέρχονται εν καιρώ ανόξεως κι μέλισσαι εκ των κυψελών.

Όσον εκείνη το μωρόστομον πείλδως το παιδίον κατά το ενδύμα, το κάλυμμα και την υπόδεσιν ωμίλει γλώσσαν τινά, ομιλάζουσαν την παλαιήν, χωρίς να είναι καθόλου ιταλική, Ελληνικά και τουργικά δεν τρουνσι καθόλου. Η πόρσην εν εμοι και δεν εγνώριζον τι είδους ανθρώποι ήσαν οι συμφορούμενοι εν είδει μωρομάζουσι, διοσφθέντων εκ της μωρομαζίας των, και τι είδους γλώσσα ήτον η ομιλουμένη. Ήδειον να ίδω Έλληνας, Τούρκους και Εβραίους, και δεν ήλθεσαν άλλο παρα ένα ανύρωπομαζώμα αγνώστου δι' εμέ προειεύσεως. Θέλον δε να ικανοποιησω την περιεργειάν μου, ερωτών τινά, δεν τρουνάμην ν' αποταύσω προς κανένα διότι πάντες πετούσαν τήδε κακείσε, εν είδει φύση-πωριών φύλλων, τυρομένων απάκτως υπό της μαχίας των ανέμων, ώστε δεν τρουνάμην να κρατήσω τινά διά του θιάσματος μου.

Ευτυχώς εκεί που επήγγαγα αγνώστως και ασταμάτως και απαρτηρητός και εγνώριζα την κεφαλήν μου

δεξιά και αριστερά σαν κανένα χαμένο πρόβατο, έπεσε το έλλεμμα μου επί τινος επιγραφής: «Καφφενείον ο Μιαούλης», δυναμένης και νεκρόν ν' αναστήση Έλληνα, ευρισκόμενον εις την θέσιν μου. Ό,τι ησθάνθη εκείνη την στιγμήν δεν περιγράφεται. Μοι εφάνη ότι ο Γέρων Ναύαρχος παρουσιάσθη έμπροσθέν μου με όλο το ένδοξον αυτού μεγαλείον, με την αυστηράν φυσιογνωμίαν του, με το τουνέζικο φέσι του και με το πολύπτυχον σαλιβάρι του. Μοι εφάνη σα να εξεφύτρωσε στη μέση εκείνης της ξενιτειάς το πολυπόδητο πατρικό μου σπίτι, γελαστό, χαρούμενο, κισσαροστεφανωμένο. Εισήλθον εντός μεθήμα διψώσης ελάφου, τρεχούσης προς την κελαρύζουσαν ρεματιάν διά μέσου πυκνών δάμνων, αλλά και εντός του ηρωονύμου καφφενείου η αυτή ακατάληπτος γλώσσα, η αυτή άγνωστος γενειοφόρος φυλή. Ενόμισα προς στιγμήν ότι έχασα τα ίχνη των πόδων μου, και ητοιμάσθη να εξέλθω άπρακτος, αλλ' ευτυχώς μοι ήλθεν η έμπνευσις να ερωτήσω τον καφφεπώλην, όστις ίστατο προ του τεζαχιού του ως άγαλμα. Τον πλησιάζω και τον ερωτώ:

– Γνωρίζετε ελληνικά;

– Πώς δε γνωρίζω, μοι απεκρίθη, αφού είμαι Έλληνας και γνήσιος μάλιστα Έλληνας.

– Δεν μου λες, ήρε αδερφέ, επανέλαβον, τι είδους άνθρωποι είναι αυτοί που τρέχουν έξω, αυτοί που είναι εδώ μέσα, και τι είδους γλώσσα είναι αυτή που μιλούνε;

– Είναι όλοι Εβραίοι, μοι απήντησεν αφελώς, και η γλώσσα που μιλούνε είναι εβραϊκά.

– Και δεν υπάρχουν καθόλου Χριστιανοί, Τούρκοι και άλλες φυλές εδώ πέρα; τον ηρώτησα πάλιν.

– Υπάρχουν, μοι απήντησε πάλιν, αλλά δεν καταλαβαίνονται. Στην αγορά όλοι μιλούν εβραϊκά. Χωρίς εβραϊκά δεν μπορεί να κάνη τίποτε κανείς εδώ πέρα. Όλα είναι εβραϊκά.

Ευχαριστήσας τον αγαθόν καφφεπώλην εξήλθον του καφφενείου και διηυδύνθη προς το μέρος εκείνο της προκυμαίας, ένθα έβλεπον πολλάς δεμένας λέμβους, ίνα εύρω τον λεμβούχον μου και γίνω κάτοχος της φιλολογικής μου καλάθου.¹⁰

Ο Ιακώβ Μεϊρ, μεγάλος ράββινος της Θεσσαλονίκης.

3η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Εβραίοι! Εβραίοι! Εβραίοι!

Εξελδών του καφενείου ευρέτην πάλιν εν τω μέτω απειραρίδμου πλήθους εβραϊόκοσμου. Εβραίοι εμπροσθέν μου, Εβραίοι όπισθέν μου, Εβραίοι εις τα δεξιά μου, Εβραίοι εις τα αριστερά μου, Εβραίοι πέρα, Εβραίοι δώδε! Παντός Εβραίοι! Τόσον δε πολύ απεβραϊώδη" η φαντασία μου, ώστε και η θάλασσα μου εφαινετο ως εβραία Σειρήν, και τα εν αυτή πλοία εβραϊκά, και ο ήλιος εβραϊκός, και ο ουρανός εβραϊκός, μη δε του εις το βάθος του Θερμαϊκού κόλπου ως Τιτάνιος απυλλήπτου μεγέθους ισταμένου δεσποτήτου Ολύμπου μας, όστις μοι εφαινετο εκείνην την στιγμήν ως το ιερόν των Εβραϊών όρος Χωρήβ," ένδα, παρά την φλεγομένην, και ου καιομένην βάτον εφάνη, υπό νεφέλην ο Ιεχωβά να ομιλήσῃ μετα του αρχηγού της εβραϊκής φυλής Μουσέως.

Πριν εννοήσω ότι ευρισκόμην εντός ποιούτου εβραι-

οκατακλυσμού, δεν ησθάνομην τίποτε, ἤδη ὁμως αντιληφθεῖς αὐτό ἤρχισα νὰ ... φοβῶμαι! Ἀληθῶς ἤρχισα νὰ φοβῶμαι, διότι ἐξύπνησαν ἐν ἐμοί αἱ παιδικαὶ ἀναμνήσεις καὶ ἔλαβον σάρκα καὶ οστά. Ὅλαι αἱ διηγήσεις, ἀς ἤκουον παιδίον ἀπὸ τοῦ στόματος διαφόρων συγχωριανῶν μου γραιῶν, αἰτινες διηγούντο μεθ' ὅλης τῆς ἀπαιτουμένης τραγικότητος¹³ ... πῶς κλέβουν οἱ Ἑβραῖοι τὰ χριστιανόπουλα, πῶς τὰ κλείουν μέσα στα ὑπόγεια, πῶς τὰ θρέφουν ζάχαρη καὶ κουκουνάρι γιὰ νὰ παχύνουν καὶ πῶς ... ὦ Θεέ μου! τὰ βάνουν στα βελόνια καὶ τοὺς μαζεύουν τὸ αἷμα γιὰ νὰ μεταλάβουν τὴν πασκαλιά τους!¹⁴

Κατ' ἀρχάς με ὅλην τὴν θερμότητα τοῦ καιροῦ¹⁵ με κατέλαβε ρίγος ἐκ τοῦ φόβου, νομίζοντας ὅτι ὅλον ἐκεῖνο τὸ εβραιομάζωμα ἀμ' ὡς ἐννοήσῃ ὅτι εἶμαι Χριστιανός, θ' ἀνοίξῃ τὸ στόμα τοῦ καὶ θὰ με φάγῃ! Ευτυχῶς ὁμως, ἡ συναίσθησις ὅτι δὲν εἶμαι πλέον παιδάκι νὰ φοβῶμαι τοιαῦτα ἀφελή γραιομωρολογήματα, μ' ἔκαμε νὰ συνέλθω, νὰ ἐκδιώξω μακρὰν τὰς παιδικὰς ἀναμνήσεις, καθὼς καὶ τὰς φανατικὰς ψευδοδιαδόσεις, τὰς γεννησάσας φρικῶδεις προλήψεις¹⁶ καὶ νὰ θεωρήσω ὅλους ἐκείνους τοὺς περικυκλόντας με Ἑβραίους ὡς τέκνα τῆς φυλῆς τοῦ Καυκάσου, ἐξ ἧς καὶ ἐγὼ καὶ

πάντα τὰ ἐν Ἑυρώπῃ κατοικούντα φύλα ἐλκόμεθα τὴν καταγωγὴν μας, καὶ ὡς μηδεμίαν σχέσιν ἔχοντες μετὰ τὴν κανιβαλικωτάτην πόσιν τοῦ ἀνθρώπινου αἵματος. Ἀνεδάρρησα ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ δὲν παρήλθον ἢ ὀλίγα λεπτά ἵνα ἐξοικειωθῶ με τὸν εβραϊόκοσμον ἐκεῖνον, ὥστε ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἐρωτήσω τὸν εαυτὸν μου ἀν εἶμαι Ἕλλην ἢ Ἑβραῖος!

Χωρῶν ἀδιακόπως πρὸς ἀνατολάς, καὶ ἀκολουθῶν τὴν παραλιακὴν οδὸν ἀνεκάλυψα τὸ «Αὐτοκρατορικὸν Ξενοδοχεῖον» ἐνθα, κατὰ σύστασιν φίλου, εἶχα διατάξει τὸν λεμβούχον μου Ραφαήλ¹⁷ νὰ φέρῃ θαλασσίως τὸ κιβώτιόν μου, ὅπερ περιέκλειε τὰ ταξιδιωτικὰ ὑπάρχοντά μου. Ἀνέβην θαρραλέως, κατέλαβον τὸ δωμάτιόν μου καὶ ἐξήλθα εἰς τὸν ἐξώστην ἵνα ἐξακολουθήσω τὸ εβραιοθέαμα. Τὶ Ἑβραῖοι καὶ κακὸ! Τὶ ἀπέραντος εβραιοπαρέλασις! Μοι ἐφαίνετο ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ αἴρ, τὸν ὁποῖον ἀνέπνεον ἦτον εβραῖικος!

Μέσα σ' αὐτὸν τὸν εβραιο-ὠκεανὸν λησμονεῖ κανεὶς ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν, εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς Μακεδονίας, ἐπὶ τουρκικοῦ ἐδάφους, καὶ ὑπὸ τὴν κραταιὰν αἰγίδα τῆς Α.Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάν Ἀβδούλ-Χαμίτ, πολὺ πλησίον τῆς Ἑλλάδος, ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ Ολύμπου.

Λησμονεί επί τέλους ότι είναι Έλληνας, Τούρκος, Βλάχος, Σλαβός, Αλβανός ή άλλο τι, και φέρεται ταυσίπτερος διά μέσου άλλων χρόνων και άλλων αιώνων εν τω μέσω της θείας πόλεως της Ιερουσαλήμ. Και αληθώς η Θεσσαλονίκη είναι μία αγανής χάβρα, μία μεγάλη εβραϊόπολις με πληθυσμόν 155.000 κατοίκων, εξ των αι 100.000 είναι όλοι Εβραίοι, αι δε υπόλοιποι 55.000 κατατέμνονται εις 25.000 Έλληνας, άλλους τόσους Τούρκους, και 5.000 Βουλγάρους, Σέρβους, Βλάχους, Γύφτους, Άγγλους, Γάλλους, Αυστριακούς, Γερμανούς, Ιταλούς κλπ. Όπου και αν υπάγη τις, όπου και αν σταθή ευρίσκεται εβραιοκυκλωμένος.

Μόνον η εμφάνισις Τούρκου στρατιωτικού, ή Χόντζα τινος, με τα λευκά του ράσα και το πράσινον ή λευκόν σαρίκι του σοι φέρει εις την μνήμην ότι ευρίσκεσαι επί τουρκικού εδάφους. Όλα τα πράγματα είναι εβραϊκά: οικίαι, εργαστήρια, καταστήματα, γραφεία, εργοστάσια, όλα, όλα!

Η Θεσσαλονίκη περικλείει όλα τα είδη και τας κατηγορίας των Εβραίων της υφελίου, κατά πλούτον, τάξιν, ανάπτυξιν, ενδουμασίαν, και χρώμα. Είναι πλήρες μωσαϊκόν του περιουσίου Λαού, εις τον οποίον οφείλεται η

τιμή της αποκαλύψεως του ενιαίου της θεότητος. Είναι πλήρες πανδαμόνιον όλων των εβραϊκών αποχρώσεων.

Εν Θεσσαλονίκη υπάρχουν Εβραίοι από πλουσίου πρώτης τάξεως και βιομηχάνου πρώτης τάξεως μέχρι του τελευταίου εργάτου, όστις αποδνήσκει της πείνης. Εν Θεσσαλονίκη υπάρχουν Εβραίοι ζάπλουτοι με μυριάδες περιουσίας, άνω των εκατόν εκατομμυρίων φράγκων, Εβραίοι πλούσιοι με μεγάλας περιουσίας, μέχρι τεσσαράκοντα εκατομμυρίων φράγκων, Εβραίοι έχοντες το ιδικόν των, και επικερδή εργασία, Εβραίοι μεροδούληδες και μεροφάιδες, Εβραίοι πτωχοί, και Εβραίοι δνήσκοντες κυριολεκτικώς της πείνης, αποζώντες εκ γλισχυτάτων ελεημοσυνών της τε κοινότητος και των διαφόρων ισραηλιτικών συλλόγων. Εν Θεσσαλονίκη υπάρχουν Εβραίοι ιατροί, δικηγόροι, φαρμακοποιοί, μηχανικοί, θεολόγοι, καθηγηταί, διδάσκαλοι, γραμματισμένοι, μισογραμματισμένοι, αγράμματοι, αναλφάβητοι.

Εν Θεσσαλονίκη υπάρχουν Εβραίοι ευγενείς, εξευγενισμένοι, κοσμοπολίται, φιλόφρονες, φιλοπρόδοι, γενναιόδωροι, φιλαλήθεις, αγενείς, απολίττευτοι, φανατικοί, φιλοχρήματοι, γνήσιοι απόγονοι του Σάουλων, φιλόδουλοι, οπισθοδρομικοί, απατεώνες, τσιφούτηδες

πρώτης τάξεως, μη ἔχοντες ουδέν ιερὸν καὶ ὄσιον. Ἐν Θεσσαλονίκη, υπάρχουν Ἑβραῖοι φοροῦντες ευρωπαϊκὴν ενδουμασίαν fin du siècle,¹⁸ υψηλὸν πῖλον, μονόκλ, κατοικούντες εἰς κατάστιλπνα μέγαρα καὶ διατηροῦντες Ἑυρωπαϊούς καὶ Ἑυρωπαϊὰς παιδαγωγούς, ἔχοντες αἰμάξας συρομένας ὑπὸ μεγάλης ἀξίας ἀραβικῶν ἵππων, ἰππεύοντες ἰδίους ἐκλεκτούς ἵππους, ὡς γνήσιοι ἰππῶται τῶν παρισινῶν βουλευμάτων, τρέφοντες ἢ μη τρέφοντες γένειον, ἀναγιγνώσκοντες τὰ νεώτερα γαλλικὰ μυθιστορήματα, ομιλοῦντες τὴν γαλλικὴν ἢ τὴν γερμανικὴν ἢ τὴν ἰταλικὴν ὡς μητρικὴν τῶν γλώσσαν, μη μαθόντες ποτέ να διακρίνῃ τα φαγητὰ εἰς ἑβραϊκὰ ἢ μη ἑβραϊκὰ (τουρφέα), τηροῦντες οἴκοι γαλλικὴν μαγειρικὴν καὶ δυνάμενοι να φάγωσι ἐν οἰαδήποτε χριστιανικῇ ἢ τουρκικῇ οἰκίᾳ καὶ οἰωδήποτε ξενοδοχείῳ, υπάρχουν καὶ Ἑβραῖοι φοροῦντες ἀντηριά καὶ κεφαλόδεσμον, ὡς οἱ προ Χριστοῦ προπάτορες τῶν, Ἑβραῖοι φραγκοφορεμένοι με φέσι, ὡς Τούρκοι ὑπάλληλοι, Ἑβραῖοι με μπενεβρέκια, ὡς οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τοῦ Βόλου, Ἑβραῖοι μη ἀναγιγνώσκοντες ἄλλο βιβλίον ἐκτὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἢ τοῦ Ταλμούδ καὶ τοῦ Καβαλά, Ἑβραῖοι μη τρώγοντες ἢ ἐκεῖνα τα φαγητὰ, ἅτινα ἐπιτρέπονται ὑπὸ τῆς ὕψικείας τῶν, καὶ τα οποία

ἔχουσι διέλθει ὑπὸ τὴν ἐξέλεξιν ἢ τὴν μάχαιραν τοῦ χαμάμη (ιερέως).

Ουδεμία πόλις ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει συγκεντρώσει τοσούτον ἑβραϊκὸν πληθυσμὸν, ὅσον ἡ Θεσσαλονίκη. Δι' αὐτὸ δὲ θεωρεῖται νυν αὕτη ὡς πρωτεύουσα τῆς ἰσραηλιτικῆς φυλῆς, ὡς νέα Ἱερουσαλήμ τοῦ σημερινοῦ, ἴσως δὲ καὶ τῶν ἀκολουθῶν αἰῶνων. Ἐν αὐτῇ δύναται τις να ἴδῃ, να θαυμάσῃ καὶ να μελετήσῃ ὅλας τὰς ἐξελίξεις ἀς υπέστη ὁ πολυπλάγητος καὶ πολυπαθὴς οὗτος λαὸς τοῦ Ἰσραήλ, ἀπὸ τῆς Σταυρώσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι σήμερον. Παρελαύνουν ἐνώπιόν του, ἐν πάσῃ στιγμῇ, δίκην στρατιάς ἀτελευτήτου, ὅλαι αἱ ἐθνολογικαὶ ἐνώσεις καὶ ἀλλοιώσεις τοῦ ἀρχαίου Ἰουδαϊκοῦ τύπου. Δύναται τις ἀκόπως ἐν τῷ ἑβραϊκῷ τούτῳ πανδοκιμῶ να διακρίνῃ ὅλους τοὺς τύπους καὶ τὰς παραλλαγὰς τῆς καυκασίας φυλῆς: Πρόσωπα με τὸν ἀμεμπτον καὶ καθαρὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα, ἀγνά, μελανόφθαλμα, δασύτριχα ἢ μακρόρρινα, ὡς τὰ τῶν ἀρχαίων Ἰσραηλιτῶν, σιτόχροα, ὡς τὰ τῶν Ἑλλήνων, πλαδάρὰ καὶ ἡρεμα ὡς τὰ τῶν Τούρκων, βραχύρρινα καὶ ξανθά, ὡς τὰ τῶν Σλάβων, λευκόξανθα καὶ εὐθύρρινα ὡς τὰ τῶν Γερμανῶν, ἐξ οὗ δύναται τις ευκόλως να εἰκάσῃ ὅτι Ἕλληνας, Τούρκοι, Σλάβοι, Γερ-

μανοί και τινες άλλοι επί μακρούς αιώνας ειργάσθησαν ευσυνειδήτως και ακαμάτως προς πολλαπλασιασμόν τής εις τα τέσσαρα πέρατα του Κόσμου διασκορπισμένης και καταδιωκομένης φυλής του Ισραήλ!

Οι γνωρίζαντες τους Εβραίους της Κωνσταντινουπόλεως, της Σμύρνης, της Επτανήσου, των Ιωαννίνων, της Άρτης, της Λαρίσσης, του Βόλου και των Τρικκάλων και εν γένει πάσης άλλης πόλεως της Ελλάδος ή της Τουρκίας, δεν είδον ή την κακογραφίαν όλου του Ισραηλιτικού κόσμου. Τους νομίζουν γενικώς φιλαργύρους, χρηματολάτρας, αγενείς, φανατικούς και δειλούς διότι συνήθισαν να τους βλέπουν κακοενδεδυμένους, κακοδιαίτους, και διότι ουδέποτε τους είδον ενώπιον των πλημμελειοδικείων και κακουργιοδικείων κατηγορουμένους επί δαρμώ, τραύμασι, φόνοις και άλλοις αξιοποίοις εγκλήμασι, άτινα έχουν σχέσιν με το ρόπαλον, την μάχαιραν ή το πιστόλιον. Αν όμως διέλθωσιν αύτοι εκ Θεσσαλονίκης, θα μείνουν έκπληκτοι, μανθάνοντες ότι υπάρχουν εν τω Κόσμω Εβραίοι γενναιόδωροι, ευεργετικοί, ευγενείς, κοσμοπολίται, ανεξίθρησκοι, ριφοκίνδουνοι, ζώντες ως οι μεγαλείτεροι αριστοκράται των ευρωπαϊκών πρωτεουσών, με εθνικήν υπερηφάνειαν και εθνικόν φρόνημα, με αμάξας, με λα-

κέδες, με μέγαρα, με χριστιανούς υπαλλήλους, και με πολλούς άθλους παλληκαριάς, πολύ συχνά συμπλεκόμενοι νύχτα τε και ημέραν μετά στρατιωτών, αστυνομικών υπαλλήλων, χωροφυλάκων Τούρκων, χριστιανών κλπ.

Οι Εβραίοι της σήμερον, καίτοι απολέσαντες την εθνικήν των γλώσσαν, έχοντες ήδη μητρικήν άλλοι μεν την Ισπανικήν (Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Τρίκαλα, Λάρισσα, Βόλος), άλλοι δε την Ιταλικήν (Επτάνησος), την Ελληνικήν (Ιωάννινα, Άρτα), την Τουρκικήν (Βουλγαρία), την Ρωσικήν, την Γερμανικήν, και ει τινα άλλην, εμμένουσιν όμως πιστοί εις την θρησκείαν των πατέρων των, με όλας τας φοβεράς πιέσεις και όλους τους φρικτούς διωγμούς, και με όλας τας περιφρονήσεις, ας υπέστησαν και υφίστανται από της εποχής της εκ Παλαιστίνης εξορίας των μέχρι σήμερον. Θαυμάζει τις αληθώς την φοβεράν δύναμιν της εβραϊκής θρησκείας, ήτις μεθ' όλας τας καταδιώξεις, ας υπέστη εις σκληρωτάτας και βαρβαρωτάτας εποχάς, κατόρθωσε να συγκρατήση επί δέκα εννέα ήδη αιώνας επτά ολόκληρα εκατομμύρια ψυχών, διεσκορπισμένων εις όλας τας κοιλάδας του κόσμου ως φθινοπωρινά φύλλα εις τας κοιλάδας των ορέων.

Ράβινος της Θεσσαλονίκης.

Είναι γνωστά, εκ της φρικτής και μυσαρίας της Ιεράς Εξετάσεως Ιστορίας αι ανήλικες τυραννίαι, ας υπέστη ο πολυπλάγητος και πολυπαδής ούτος λαός του Ισραήλ, εν Ισπανία, επί του φροβερού Τορκουεμάδα, ας ο δαυμόνος Γαλάτης ποιητής Βίκτωρ Ουγκώ τούτον εντέχνως εδραματοποίησεν. Ουδεμία σελίς ουδεμιάς Ιστορίας αναφέρει τούτους και τασούτους διωγμούς, όσους υπέστησαν οι πλάγητες και απάτριδες Ισραηλίται. Περιπλανήθησαν τήδε κακείσε, ως κύματα ωδούμενα διηγεκώς υπό της μανίας των ανέμων. Υπεδουλώθησαν αιώνας ολοκλήρους προ Χριστού συγγουαίξί και τέκνοις υπό του Φαραώ και ήγηθησαν αιγμάλωτοι εις Αίγυπτον, εξής μετά πολλούς κόπους και απεριγράπτους αγώνας κατόρθωσαν να επιστρέψωσι και φιλήσωσι το προσφιές της πολυπαδής του Πατρίδος των χώρα. Υπεδουλώθησαν πάλιν υπό των Ρωμαίων και εξωρίσθησαν μετά Χριστόν διά καθαρώς ήρησκευτικούς λόγους, δυστυχώς δε δι' αυτούς και δι' όλον τον κόσμον εξωρίσθησαν αιωνίως και αφού ετυραννήθησαν εν Ισπανία διά των μεγαλειτέρων και φρικωδέστερων μαρτυρίων, άτινα επέβαλεν αυτοίς διηγεκώς η απαισίας μνήμης Ιερά Εξετάσις, επί σκοπώ του να εγκαταλείψωσι την ήρησκείαν των πατέρων των, εξω-

ρίσθησαν και πάλιν εκ της ως δευτέρας πατρίδος προ-
ορισθείσης αυτοίς χώρας, και εκείθεν διεσπάρησαν εις
όλον τον άλλον Κόσμον, μακράν του σκληρού δι' αυ-
τούς Καθολικισμού. Έκτοτε δε, είτε ως μεγάλαι κοι-
νωνικαί ομάδες, είτε ως μικραί, είτε ως απλά άτομα
εξακολουθούσι στερρώς εμμένοντες εις τα εθνικά των
έθιμα και την εθνικήν των ύρησκειαν. Εμπορεί να έχουν
εξομώσει άτομα τινα, ως άτομα, ευρεθέντα, τις οίδε,
υπό ποίας ψυχολογικάς περιστάσεις, αλλά δεν υπάρ-
χει παράδειγμα εξομώσεως ομάδος, εκτός μίας και μό-
νης, περί της θα μιλήσωμεν εν εκτάσει εις το περί «Ντον-
μέδων»¹¹ κεφάλαιον των εντυπώσεων τούτων. Αλη-
θώς σπάνιον και αξιομίμητον παράδειγμα ύρησκευτι-
κοεθνικής αντοχής!

Αν τους διωγμούς, τας τυραννίας, τας πιέσεις και
τους κατατρεγμούς τούτους υφίστατο οιονδήποτε άλλ-
λον έθνος, ήθελε τούτο εξομώσει τουλάχιστον εκατο-
ντάκις. Το μέγα μέρος της ύρησκευτικής ταύτης καρ-
τερικότητος, οφείλεται εις το ότι η ύρησκειά των Εβραί-
ων είναι ύρησκειά εθνική. Ο Εβραίος λέγεται Εβραίος
σήμερον διότι τηρεί την ύρησκειαν του προπάτορός των
Ιακώβ, του επονομασθέντος Ισραήλ υπ' αυτού του Θε-
ού.

Εξώμωσε; Έχασε συν τη ύρησκειά και τον εθνι-
σμόν του! Δεν είναι πλέον Εβραίος! Δεν είναι Ισραηλί-
της! Πνίγεται εις τον ωκεανόν του Χριστιανισμού και
εις την προσωυμίαν των άλλων εθνικοτήτων. Παρά
τοις Εβραίοις έθνος και ύρησκειά είναι αλληλένδετα.

Η εβραϊκή ή ισραηλιτική ύρησκειά δεν είναι τίπο-
τε άλλο ή αυτός ο εθνικός ήθος των Εβραίων, εν ύρη-
σκευτική υποστάσει και διασκευή, αυτή η εβραϊκή φι-
λολογία, αυτή η εβραϊκή ιστορία, με όλας αυτής τας
λεπτομερείας.

Διότι, τι άλλο είναι η Γέννησις, παρά η εβραϊκή μυ-
θολογία;

Τι άλλο είναι η Έξοδος, ο Ιησούς του Ναυή, το
Λευίτικόν, το Δευτερονόμιον, τα Χρονικά κτλ. παρά
καθαρά ιστορία και εν ταυτώ αστικοί κώδικες και κα-
τήχηρις;

Τι άλλο είναι το εξόχου ύψους Ψαλτήριον του προ-
φητάνακτος Δαβίδ, ο δεσπέσιος Ιώβ, ο πατριωτικώ-
τατος Ιερεμίας κλπ. παρά φιλολογία εβραϊκή;

Τι άλλο είναι το ερωτικώτατον Άσμα των ασμά-
των, παρά περιπαδέστατα και ερωτικώτατα δημοτικά
άσματα, ως τα σημερινά δίστιχα των Ιωαννίνων;

Τι άλλο είναι αι Παροιμίαι, παρά η λαϊκυύρη-

σκευτική φιλοσοφία της εβραϊκής φυλής;

Και αυτά αι εορταί των σημερινών Εβραίων δεν είναι άλλο παρά αι ουσιωδέστεραι ιστορικά σελίδες, δηλαδή έξοχοι νίκαι ή καταστρεπτικά ήτται του εβραϊκού έθνους.

Η εννεαήμερος εορτή της σκηνοπηγίας (Σουκώ) παριστάνει την έξοδον των Εβραίων εκ της Ιερουσαλήμ.

Η οκταήμερος εορτή του Πάσχα παριστάνει την απελευθέρωσιν των Εβραίων από των χειρών του Φαραώ, διά Μωυσέως.

Η διήμερος εορτή της Πεντηκοστής την υπό του Ιεχωβά (Θεού) παράδοσιν των Ιερών Πλακών εις τον Μωυσήν, επί του όρους Σινά.

Η διήμερος του Πουρίμ την ήτταν και την εις δάνατον καταδίχην του Αμάν υπό της ωραίας Εσθήρ.

Η μονοήμερος εορτή της Μελαινης Ημέρας (Γεσά-Μπεά) την καταστροφήν της Ιερουσαλήμ κλπ. κλπ.

Ως συμπέρασμα του παρόντος κεφαλαίου φέρω ότι, αν οι Εβραίοι, ύστερα από όσα υπέστησαν και υφίστανται έτι υπό του αναπτυχθέντος κατ' αυτών αντιστημισμού, δεν είχαν υρησκεϊαν εθνικήν, ήδελον από πολλών ήδη αιώνων εκλείψει από της σκηνης του κόσμου, ως έθνος, καθώς εξέλειψεν ήδη η γλώσσα των και η

Ιστορία θα ωμίλει περί αυτών σήμερα, των κατεχόντων τα σκήπτρα του Πλούτου και των διεπόντων τα χρηματιστήρια του κόσμου, ως περί έθνος νεκρού!

Τις οίδε; Ίσως ανατείλει ποτέ ημέρα, καδ' ην εν τω δικαίω των εθνικοτήτων επιτραπή και εις τον άνευ εθνικής στέγης, ως Κάιν³⁰ περιπλανώμενον Λαόν του Ισραήλ, να επανακάμψη εις την γην των Πατέρων του Αβραάμ, Ισαάκ και Ιακώβ, και να στήση την εθνικήν του σημαϊαν παρά τας όχθας του Ιορδάνου!³¹ Αμήν!

Χρηστοβασίλης

Το νοσοκομείο Χιρς.

4η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Οι δύο ζάπλουτοι Εβραίοι Baron Hirsch και Rotchild

Όπως όλα τα έθνη, έχουν το ζωντανικόν των, π.χ. οι Γερμανοί τον αεικίνητον αυτοκράτορά των, οι Άγγλοι την χαριτόβρυτον ανασσάν των, οι Ρώσσοι τον Τσάρον των, οι Τούρκοι τον Σουλτάν-Χαμίτ των — οι Έλληνες μόνοι σπερούνται ιδανικού την σήμερον! — έχουν και οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και όλου του κόσμου τον Baron Hirsch των. Ο Baron Hirsch είναι δι' αυτούς το άκρον άωτον του ιδεώδους Ισραηλίου. Ύστερον από τον Ιερωβά και τον Μωυσήν έρχεται ο Baron Hirsch. Δεν είναι Εβραίος εν Θεσσαλονίκη, που να μη γνωρίζη το όνομα και την εικονογραφίαν του. Εις τας συνδιαλέξεις, εις τας συναναστροφάς και τας διασκεδάσεις, εις τας εργασίας, εις τας πανηγύρεις έχουν το όνομα του Baron Hirsch εις το στόμα των. Οι μεν μορφωμένοι τον φαντάζονται ως έκτακτον ευεργετικήν φύσιν

του εβραϊκού ἔθνους, οἱ δὲ μὴ μορφωμένοι τον θεωροῦν υπεράνθρωπον, καὶ οἱ πτωχοὶ ὡς ἄνθρωπον, που ἔχει τόσα πολλὰ χρήματα, ὥστε μὴ δυνάμενος νὰ τα τοκίσῃ ὅλα τὰ ἔχει εναποδετημένα ἐντὸς σιδηροτεύκτων ἀποθηκῶν! Μα τὴν ἀλήθειαν! Με τὴν δημοτικότητα, που χαίρει αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, εἴν ἡδέλε, ευκόλως θα ἠδύνατο ν' ανακηρυχθῆ ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας, ὑπὸ τοῦ εβραϊκού ἔθνους. Καὶ ἀν δὲν εἶναι τοιοῦτος ὑπὸ θεῖαν ἐποψίν, τυγχάνει τοιοῦτος ὑπὸ υλικῆν, διότι ἐκτὸς τῶν μεγάλων χρηματικῶν εἰσφορῶν, αὐς ἔχει χορηγήσει, πρὸς ἰδρυσίν εβραϊκῶν εκπαιδευτηρίων καὶ ἄλλων φιλανθρωπικῶν καταστημάτων πανταχοῦ, ὅπου υπάρχουν εβραϊκαὶ κοινότητες, ὡν ἡ δαπάνη ἀνέρχεται εἰς ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων φράγκων, δαπανά, λέγουν, καὶ ετησίως ξεχωριστὰ δύο ἕως τρία ἑκατομμυρίων φράγκων πρὸς βοήθειαν τῶν ἀπόρων ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων! Ἀληθῶς μέγας καὶ ἐκτακτος ἐθνικός ευεργέτης!

Εἰς οἰονδήποτε εβραϊκὸν κατάστημα καὶ ἀν εἰσέλθῃ τις ἐν Θεσσαλονίκῃ θα ἴδῃ τὴν εἰκόνα τοῦ Baron Hirsch. Οἱ πλούσιοι τοῦ ἔχουν ελαιογραφικὰς εἰκόνας, οἱ τῆς μεσαίας τάξεως φωτογραφικὰς, καὶ οἱ τῆς τελευταίας, λιθογραφικὰς ἢ ξυλογραφικὰς. Ὅλα τὰ εμπο-

ρεῦματα, ἀτινα ἀποστέλλονται ἐξ Αὐστρίας καὶ Γερμανίας εἶναι κατὰ δέματα, ἢ δωδεκάδας τυλιγμένα διὰ χάρτου φέροντος ἐν εἶδει ἐμβλήματος χρωμολιθογραφημένην ἢ λιθογραφημένην ἀπλῶς ἢ ξυλογραφημένην τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Baron Hirsch. Ὅλα τὰ κυτία φέρουν τὸ πρόσωπο τοῦ Baron Hirsch. Δημοτικότης καὶ λατρεία ἀπερίγραπτος. Μεγαλειτέρα ἀπ' ὅ,τι ἀπολαμβάνει ὁ πρῶην σιδηροῦς ἀρχικαγκελάριος τῆς Γερμανίας παρά τοῖς Γερμανοῖς, καὶ δὲν θα εἶπω υπερβολήν, εἴν προσθέσω ἐνταῦθα ὅτι ὁ Baron Hirsch εἶναι ὁ ἐπίδοξος διάδοχος τοῦ παρά τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου ονειρευομένου εβραϊκού βασιλείου, εἴν ὑποτεδῆ ὅτι βλέπουν καμμιά φορά καὶ οἱ Εβραῖοι τοιαῦτα ὄνειρα!

Ἀνεξαρτήτως ὅμως πρὸς τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμόν, ὡν τὸ εβραϊκὸν ἔθνος τρέφει πρὸς τὸν μέγα τούτον ευεργέτην τοῦ, φαίνεται ὅτι καὶ ἂ οὗτος παρίσταται εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ, θα εἶναι καὶ ἐκτάκτου ωραιότητος ἀνὴρ. Ωραία κόμη, ευρὺ μέτωπον, λεπτή καὶ μακρὰ ρίς καὶ λεπτότατον υπογένειον. Σὺν τῇ ωραιότητι ὁ ἐν ἐνεργείᾳ χρηματοαυτοκράτωρ Ἰσραηλίτης κέκτηται καὶ συμπαθητικωτάτην φυσιογνωμίαν. Τουλάχιστον οὕτω παρίσταται εἰς τὰς πολυποικίλους εἰκόνας.

Τουγκαντιάν όμως ο έτερος των Εβραίων αυτοκρατόρων του χρυσού, ο δεσπότης των ευρωπαϊκών χρηματιστηρίων ο Rotchild δεν χαιρεί μεγάλης δημοτικότητας, αν και συνεισφέρει και αυτός μεγάλα ποσά εις τα ταμεία του μεγάλου και παγκοσμίου εβραϊκού συλλόγου «Alliance Israélite».

Δεν θέλω να είπω ότι ο Rotchild είναι μακράν της εθνικής εκτιμήσεως και του σεβασμού των εν Θεσσαλονίκη ομοφώνων του, αλλ' ότι υπολείπεται πολύ της δημοτικότητος του Baron Hirsch. Ο μιν Rotchild καλείται μέγας τραπεζίτης του κόσμου, ο δε Baron Hirsch μέγας ευεργέτης του εβραϊκού έθνους! Διαφορά τεραστίως μεγάλη!

Maurice de Hirsch
(1831-1896)

Ἡ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Οι δύο ζάπλουτοι της εβραϊκής κοινότητος
Θεσσαλονίκης
Αδελφοί Αλληατίνη και Αδελφοί Σαούλ.

Υπάρχουν πολλοί πλούσιοι Εβραίοι εν Θεσσαλονίκη, αλλ' οι πλουσιώτεροι είναι οι Αδελφοί Σαούλ, και οι Αδελφοί Αλληατίνη, κάτοχοι εκατομμυρίων τινων λιρών. Αυτοί είναι και οι πρόγοντες του εβραϊκού κόσμου όλης της Ανατολής, όπως ο Baron Hirsch και ο Rotchild είναι όλης της Δύσεως.

Οι μιν Αδελφοί Σαούλ είναι άνθρωποι μη προχωρήσαντες πολύ εν τω πολιτισμώ. Διατηρούσιν ειςέτι τον ανατολικόν τύπον, εν πολλοίς την εβραϊκήν ενδυμασίαν και έχουσιν ως μητρικήν των γλώσσαν την διεφθαρμένην ισπανικήν, ήτις γλώσσα ομιλείται και διδάσκεται εν τοις εβραϊκίς σχολείοις. Ευρίσκονται μεταφρασμένα εν αυτή η Ιερά Γραφή, διάφοροι ιστορίαί, η αρθιμητική, η άλγεβρα, και ένα σωρό άλλα βιβλία, αλλ' α στε-

ρείται γραμματικής και συντακτικού, καθώς και ορθογραφίας, ως γραφομένης με εβραϊκούς χαρακτήρας.

Δεν τρώγουν «τρουφά», ήτοι κρέατα μη σφαγμένα υπό του χαμάμη, και τα σπίνδια παντός είδους τετραπόδου, ούτε άλλα είδη τροφής και πόσεως μη προπαρασκευασμένα υπό εβραϊκής χειρός και αν ποτέ τύχωσιν εις μη εβραϊκήν οικίαν, ή ξενοδοχείον δεν δύνανται να φάγουν ή ψωμί, έλαιον και αυγά βρασμένα ή ψημένα, μέχρι του σημείου να γείνη ο κρόκος αυτών μαύρος σαν κάρβουνο.

Φορούσι μεν ούτοι εκτός της οικίας των φράγκικα, αλλά φράγκικα ανάμικτα μετ' άλλων εβραϊκών ενδυμάτων. Εντός όμως της οικίας των φορούν πάντοτε την εθνικήν των ενδυμασίαν, ήτοι τα πολύχρωμα και πολύγραμμα αντεριά.

Οι δε Αδελφοί Αλλατίνη, τέκνα πεφνημισμένου επιστήμονος ιατρού, είναι ο τελειότερος τύπος του εκπολιτισθέντος και εξευρωπαϊσθέντος Εβραίου της Ανατολής, τέλειοι gentleman μεταχειριζόμενοι οίκοι την γαλλικήν και την ιταλικήν γλώσσαν, διαιτόμενοι καθ' όλα ευρωπαϊστί, ουδεμίαν διάκρισιν ποιούντες μεταξύ ευρωπαϊκών και μη εβραϊκών φαγητών ουδέποτε γνωρίζαντες εν τη οικία των τι εστι «τρουφάς».

Οι δύο ούτοι εβραϊκοί οίκοι της Θεσσαλονίκης αντιπροσωπεύουσι τον ευρωπαϊκόν και τον ανατολικόν πολιτισμόν του διασκορπισμένου εβραϊκού έθνους, ομοιάζουσι δε εν μικρογραφία εν ουχί πολύ μικρά κλίμακι ο μεν των Αδελφών Αλλατίνη, του Baron Hirsch ο δε των Αδελφών Σαούλ τον του Rotchild.

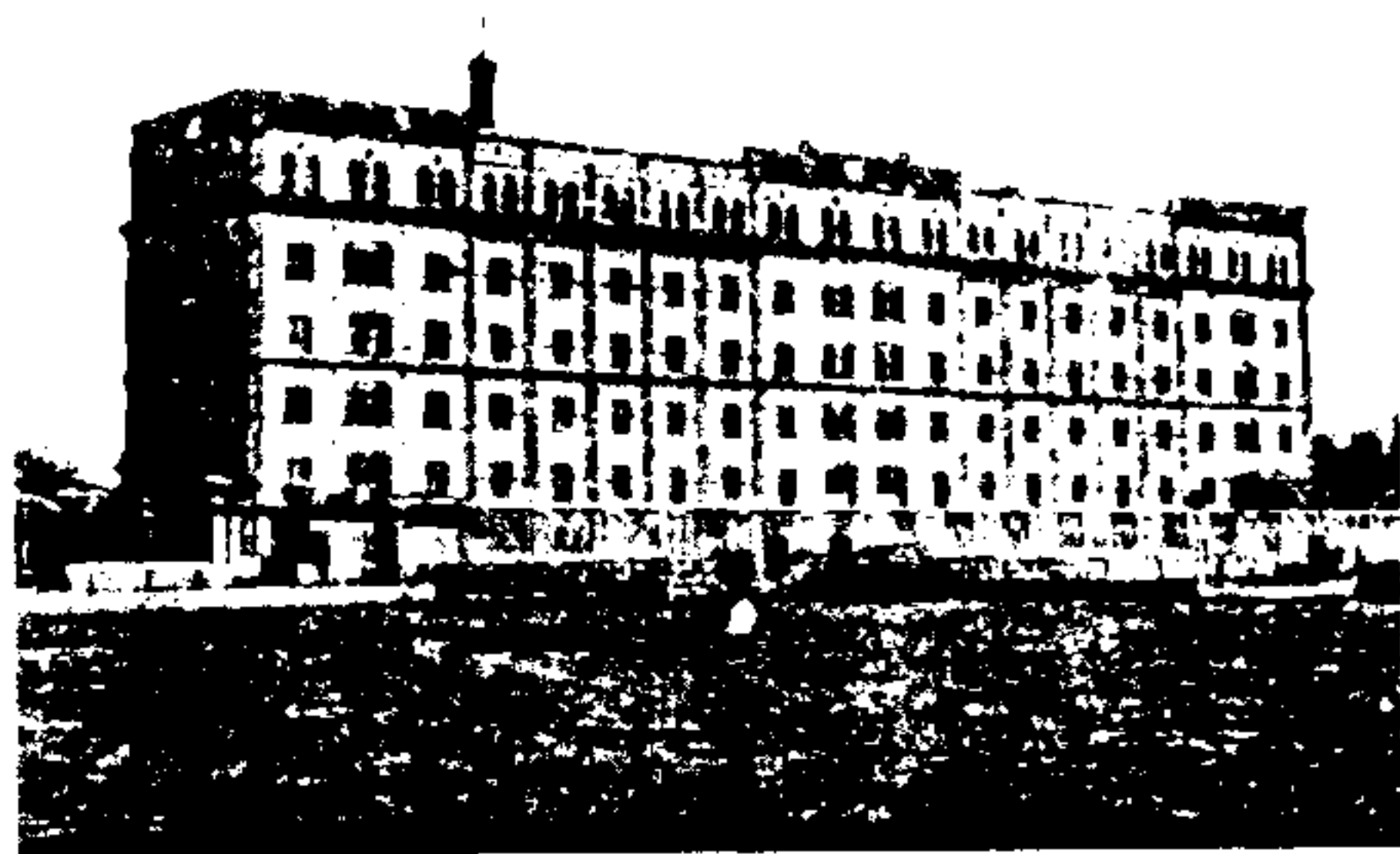
Ο μεν οίκος των Αδελφών Αλλατίνη είναι είδος μεγαθύριου μαμούθ όλων των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων ο δε των Αδελφών Σαούλ είδος Λεβιάθαν²² όλων των τραπεζιτικών συναλλαγών και των κτηματικών επιχειρήσεων. Είναι τόσον μεγάλοι και εξέχουν τόσον πολύ εν Θεσσαλονίκη οι δύο ούτοι οίκοι, ώστε πάντες οι άλλοι τραπεζικοί τε και εμπορικοί πνίγονται υπό το μέγεθος τούτων, ως ποταμίσκοι χωρούντες προς τα ρείθρα του Δουνάβεως ή του Νείλου!

Οι Αδελφοί Αλλατίνη είναι δημοτικώτατοι προς όλα τα εν Θεσσαλονίκη και όλη τη Μακεδονία κατοικούντα έθνη, ένεκα των μεγάλων και πολλών κερδοσκοπικών επιχειρήσεών των, των πολυπληθών εργοστασίων των, και υποκαταστημάτων των, εξ ων τρέφονται και ζώσι πλέον των τετρακοσίων οικογενειάρχων, από του Γενικού των Διευθυντού μέχρι του τελευταίου αγροφόρου, και είναι ούτοι εκ πάντων των εν

Μακεδονία κατοικούντων εθνών, Εβραίοι, Τούρκοι, Βούλγαροι, Σέρβοι, Βλάχοι και ιδίως Έλληνες.

Όλη σχεδόν η εμπορική και βιομηχανική εκμετάλλευσις της Μακεδονίας ευρίσκεται εις χείρας των Αδελφών Αλλατίνη, και ό,τι περισσεύει εξ αυτών κάμνουν οι άλλοι όλοι. Οι δημητριακοί καρποί, τα καπνά, η μέταξα, η ξυλεία, τα έρια, τα θούτυρα, οι τυροί, τα κάστανα, τα αποικιακά, το Μονοπώλιον των Καπνών, αι τρυφουδοσίαι, τα εργοστάσια είναι όλα των Αδελφών Αλλατίνη. Δεν υπάρχει δουλειά που να μη κάνουν, και να μη την έχουν στα χέρια τους! Δεν είναι επιχειρήσεις που να μη την έχουν στον κόρφο τους! Είναι τρόπον τινά ούτοι οι πανταχού παρόντες και τα πάντα πληρούντες εν Μακεδονία διά της καλής χρησιμοποίησεως του αργυρίου των.

Ο οίκος των ονομάζεται ευεργετικόν κατάστημα και είναι πράγματι τοιούτον. Χρησιμεύει διηνεκώς ως βαρόμετρον της αγοράς και όλων εν γένει των επιχειρήσεων. Υπηρετούσιν εν αυτώ οικογενειάρχαι υπό διάφορους ιδιότητες υπάλληλων από δεκαετίας, εικοσαετίας, τριακονταετίας, ίσως και τεσσαρακονταετίας. Οι υπάλληλοι παρά τας Αδελφούς Αλλατίνη είναι ισόθιοι, και δεν υπόκεινται εις ουδεμίαν όργανωτικήν διά-

Οι νέοι αλευρόμυλοι Αλλατίνη, όπως ξανακτίσθηκαν το 1900, μετά την καταστροφή τους απο πυρκαγιά.

Η βίλα του Κάρου Αλλατίνι.

χριστι. Οι καλοί, οι τίμιοι και οι δραστήριοι ουδέποτε απολύονται αλλά προάγονται αναλόγως της αξίας των. Μόνον οι καταχρασταί και οι ανίκανοι παύονται, οι δε γράσαντες και οπωσδήποτε μοχθήσαντες εν τη υπηρεσία αυτών, λαμβάνουσι νομίμως, και σύνταξιν την μισθάζονται μετά θάνατον οι απόγονοί των.

Αυτοί είναι εν σκιαγραφία οι Αδελφοί Αλλατίνη και οι Αδελφοί Σαούλ. Αλλ' οι τελευταίοι, όντες άνθρωποι αποκλειστικώς του τραπεζιτικού κλάδου, χωρίς πολλήν δόρυδον, χωρίς εκκωφαιτικήν κίνησιν, με ολίγιστους υπαλλήλους είναι αντιδημοτικοί, διότι ελάχιστοι εισίν οι αποζώντες λόγω εργασίας εξ αυτών και πλείστοι οι ζητούντες να ζήσωσι.

Αμα εισέλθη ή αποβίβασθή τις εις Θεσσαλονίκην αισθάνεται αμέσως το μέγεθος των Αδελφών Αλλατίνη. Παντού ακούει το όνομά των ισπανιστί, ελληνιστί, τουρκιστί, βουλγαριστί, σερβιστί, βλαχιστί. Περί Σαούλ ουδείς ομιλεί. Κανείς δεν λέγει τίποτε περί αυτών και είναι ενδεχόμενον να διέλθη τις εκ Θεσσαλονίκης χωρίς ν' ακούσῃ ποσώς το όνομά των, διότι τα μεν εργοστάσια και η κίνησις προξενούν δόρυδον, τα δε τραπεζικά γραμμάτια τίποτε! Πάνε κι' έργονται στα κρυφά!

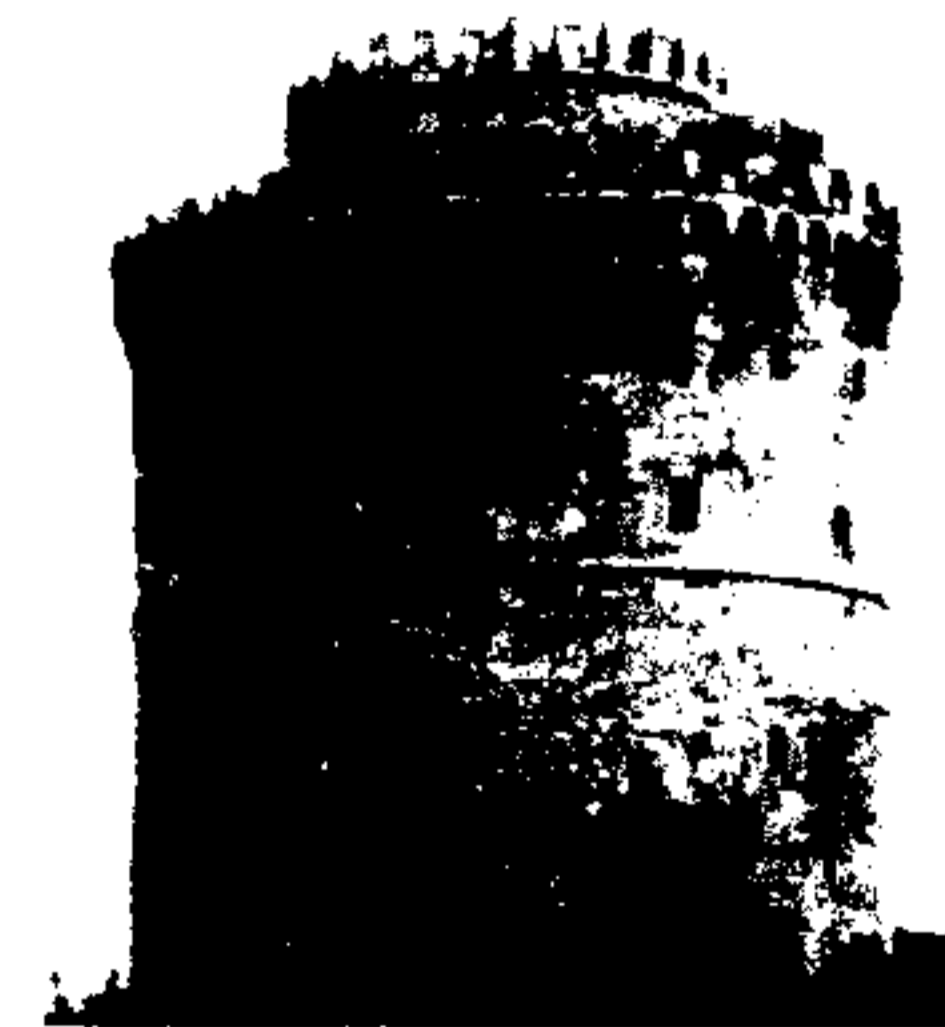
μεταξύ Βενετών και Τούρκων, αφήτου η πόλις αυτή ευ-
ρίσκεται υπό την κατοχήν της Τουρκικής Αυτοκρα-
τορίας δεν δυνάμεθα παρά να ειπάσωμεν .....

6η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Ο Μπεγιάζ Κουλές (Λευκός Πύργος)

Ονόματι και πράγματι λευκός πύργος. Κείται επί του αριστερού άκρου της Προκυμαίας, ευρύς, στρογγυλός, υψηλός, αλευρώδης πύργος, tour à créneaux,³⁴ και ιστάται μεγαλοπρεπώς θαρύς και ακίνητος ως έμβλημα ισχύος και ρώμης. Χρησιμεύει σήμερα ως .....³⁵ και δίδει εις την πόλιν όψη μεσαιωνικήν.

Τις οίδε πότε και υπό τίνων εκτίσθη;³⁶ Είναι Βυζαντινός, είναι ενετικός; Δεν το γνωρίζει κανείς! Ουδεμία επιγραφή σώζεται, ή μάλλον φαίνεται επ' αυτού, ουδεμία ιστορική είδησις, ουδέ παράδοσις περί αυτού υπάρχη. Οποιαδήποτε και αν ήχη αν λάβωμεν υπ' όψη τας κατά γην και θάλασσαν πολιορκίας της Θεσσαλονίκης, από των πρώτων χρόνων του Χριστιανισμού μεταξύ Μακεδόνων και Ρωμαίων, Βενετών και Βυζαντινών, και τελευταίως το 1430 επί Μουράτ του Β΄

Εβραία της Θεσσαλονίκης.

7η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Άτιτλο

«..... μαυρομάλλικο κεφάλι, μ' ένα μαρμαρίνο μετωπίο, με δύο μάτια μαύρα σαν πίσσα και λαμπρά σαν αστέρια, στολισμένα με μακρυνά και τούξωτά φρύδια, με μια γλυτή μύτη, μ' ένα στόμα μικρό και ροδοκόκκινο, σαν μιτανοιγμένο τριαντάφυλλο, στολισμένο με δόντια σαν μαργαριτάρι και με δύο μάγουλα σαν απριλιάτικες παπαρούνες. Αλλά μακριά από μένα τέτοια ιεροσύλη, παρομοίωση!

Αφού είδα όλο αυτό το ιδανικό της εβραϊκής φυλής, που χρωστάει το μεγαλύτερο μέρος του κόσμου την πρώτη αληθινή του Χριστού δοξασίαν, γύρισα στην προκυμαία κατά το βασίλειο του ήλιου όπου, σκοτισμένος από την κόραση του σώματος και ζαλισμένος από τες εντυπώσεις απάντησα τον Ξανδάκη, τον Τζαμτζή, τον Βατικιώτη, τον Καλοδά,⁸⁷ όλης την μικρή μου Ελλάδα, που με περίμενε και δεν ήξερε τι δρόμο είχα πάρει.

Εβραία της Θεσσαλονίκης.

*¹ Και όμως —να σας πω την αικηφεια— με όλην την αψυχία του πλούτου, με όλην τον τέλειον εξευγενισμό, με όλην την καταπληκτική ωραότητα που παρουσιάζουν οι Εβραίους της Θεσσαλονίκης, πάλι δεν εξαγνίζονται στη .....² μου αλλά μένει μέσα στο βάθος της καρδιάς μου ριζωμένη, μια σαβούρα των προλήψεων της δρησκευτικής ανατροφής, που με κάνει να θεωρώ ως ευγενή και ωραία μια Εβραία τόσο που οι χάρες της με κάνουν να ξεχνώ πως είναι Εβραία και εντός που νικήσει τη μνήμη και τη φανταστώ Εβραία, όλη εκείνη τη ωμορφιά, όλες εκείνες οι χάρες, όλη εκείνη τη ποιησι, σκιαζονται με ένα σύννεφο αποστρόφης. Τι δεν κάνει η ανατροφή!

8η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Το μπεζεστένι¹⁾

Εβραίοι στην αγορά της Θεσσαλονίκης.

Κείται εις το κέντρον τῆς πόλεως και εὐρίσκονται ἐν αὐτῷ ὅλα τα εἶδη τῆς πολυτελείας, υἴασματοπωλεία, ἀδαμαντοπωλεία, ωρολογοπωλεία, ἐν εἰρήλῳ ἐπέχει τόπον Ἐρμού ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἀλλὰ οὐδὲ Ἐρμού ἀνατολικῆς, ὁλωσθίου προτοτύπου, δι' ἓνα εἰλεύθερον Ἕλληνα ἢ Ευρωπαῖον, με τὰ δοκίμιστα μαγαζία τῆς, με τὰς στενάς και ἐστεγασμένας διὰ πλῆκῶν κασσιτερίνων οὐδὲς τῆς, με τοὺς ἀνατολικῶς ἐνδεδυμένους πωλητὰς τῆς και ἡλιανὴν καλυμμένους ἐξώθεν τῶν ἐργαστηρίων τῶν, με τὸν ἀδείλιεπτον συγκοστισμὸν τῆς, με τὴν ἀδιάπτωτον ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι τῆς ἐσπέρας κίνησιν τῆς, με τὰ υπαίθρια καφέφενεία τῆς, με τοὺς υπαίθριους κούκουροπώλας τῆς και λεμοναδοπώλας τῆς, με τοὺς καπνοναργικέδες τῆς ἐνδὲν και ἐνδὲν τῶν καταστημάτων, ὧν τὸ διεργετικὸν γουργουρητὸν ἀποτελεῖ εἶδος μωρόδους ἀνατολικῆς συμφωνίας.

Είναι εν τεμάχιον των μεγάλων και θαυμαστών μπεζεστενίων της Κωνσταντινουπόλεως άτινα κινούσι τόσον την περιέργειαν και τον θαυμασμόν των Ευρωπαϊών περιηγητών, είναι εν παράρτημα των μπεζεστενίων της Σμύρνης, δυτικώτερον μπεζεστένι με καθαρώς ανατολικήν όψιν της τουρκικής αυτοκρατορίας και τέλος πάντων το μόνον λείψανον του ποτέ περιφήμου περσικού εμπορικού πολιτισμού, ένθα σήμεραν συμφύρεται εν περιέργω συνδυασμώ ο σαρικοφόρος Ερμής της Ανατολής, μετά του καπελλοφόρου συναδέλφου του.

9η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Εβραϊκή φτώχεια

Απ' όλα τα έθνη του κόσμου μόνον οι Εβραίοι ζώσι σήμεραν εις τας πόλεις, χωρίς άροτρον, δικέλλαν ή αγκλύτσα. Είναι λοιπόν επόμενον ότι έθνος μη διαθέτον το ήμισυ του πληθυσμού του τουλάχιστον εις την γεωργίαν και την κτηνοτροφίαν δεν δύναται, ή να είναι πτωχόν.

Καίτοι τα σκήπτρα του πλούτου όλης της υφηλίου ευρίσκονται εις εβραϊκάς χείρας, το εβραϊκόν έθνος είναι το μόνον, όπερ πλειότερον μαστίζει η φτώχεια. Οι Εβραίοι είναι οι πλουσιώτεροι και οι πτωχότεροι άνθρωποι του κόσμου. Αυτοί υπήρξαν από καταβολής αιώνων οι διδάσκαλοι της αποθησαυρίσεως και καταγίνονται εις το να μαζεύουν πολλά και να εξοδεύουν ολίγα, και επειδή δεν είναι δυνατόν να πράξουν τούτο ένεκα ελλείψεως μέσων, ειδικών τε και υλικών, έπεται ότι το μέγιστον μέρος μεταξύ αυτών είναι πάμπτωχοι, και

Τύπος Εβραίου της Θεσσαλονίκης. Πίσω του διακρίνονται η εβραϊκή σημαία και η σημαία των Σιωνιστών.

ανδεν προσείληται οργάνος η φιλανθρωπία, σθεαστός αριθμός των απογόνων του Αβραάμ υπόκεινται εις τον διά της πείνης θάνατον.

Η Θεσσαλονίκη ως πόλις, κατοικουμένη υπό Εβραίων, έπεται ότι έχει μέγα αριθμόν πτωχών Εβραίων, αλλ' εκείνο το οποίον γένησε την κακοδαιμονίαν της εβραϊκής κοινότητος Θεσσαλονίκης είναι οι εκ Ρωσίας μετανάσται Εβραίοι, οίτινες μη έχοντες ουδένα πόρον και μη γινώσκοντες την εβραϊκήσπανικήν, ήτις είναι η γλώσσα της αγοράς εν Θεσσαλονίκη, πολλοί εξ αυτών φέρουν γύρα με τας χείρας αγάς, ρεμβώδεις και μελαγχολικοί. Είναι φοβερό πράγμα η φτώχεια! Διακρίνει τις επί του προσώπου ζωγραφισμένην με τα μελανώτερα χρώματα την θλίψιν, την απέλπισίαν, την απόρησιν, και αισθάνεται φρίκην, κλονισμόν των εντοσθίων του! Η φτώχεια είναι χειρότερα του θανάτου, διότι ο μεν θάνατος πλήττει άπαξ, δις, τρις, πεντάκις, η δε φτώχεια διηλεκώς και ακαταπαύστως.

Ο φτωχός, εις κοινωνίαν στενωτάτην υπό οικονομικήν έποψιν, οία τυγχάνει η της Θεσσαλονίκης, ένδα δεν γίνονται δημοσια έργα, δεν υπάρχουν σπουδαία και πολλά βιομηχανικά καταστήματα, δυναμένα να απασχολήσουν τον ως μόνον κεφάλαιον το σώμα του έχο-

ντα άνθρωπον, ο φτωχός είναι νεκρός κινούμενος ή πάστων και ουδέν πλέον, διότι δεν έχει τον εγωισμόν του ζώντος ανθρώπου. Καθόσον τον εγωισμόν τούτον, τον έχει εκμυζήσει η φτώχεια, εν είδει θδέλλας. Δεν έχει θάρρος, καθόσον το θάρρος το έχει σβύσει η πείνα. Δεν έχει υπερηφάνειαν, καθόσον την υπερηφάνειαν την έχει ποδοπατήσει η γύμνια.

Ο εις τας οδούς, δίκην φάσματος συρόμενος φτωχός, ο φτωχός ο ζητών εργασίαν, και μη ευρίσκων, ή ευρίσκων ανεπαρκή τοιαύτην προς διατροφήν της οικογενείας του, ο τοιαύτης φύσεως φτωχός έχει κλύδωνα εν τω κρανίω και τρικυμίαν εν τη καρδιά.

Ευλογημένοι αι χώρες εκείναι, αι παρέχουσαι τεμάχιον άρτου εις τοιαύτας υπάρξεις, φδινούσας υπό το φοβερόν της πενίας κράτος! Ευλογημένη η καρδιά, ήτις συμπονεί. Ευλογημένα τα δάκρυα άτινα ρέουσιν εκ φιλανθρωπικού αισθήματος!

Τα τέκνα των μεταναστών τούτων από της ηλικίας των 4 μέχρι των 12 ετών περιπλανώνται εις τας οδούς, από άρδρου θαδέως μέχρι της νυκτός, άλλα μεν πωλούντα εις τας χείρας των διαφόρων ειδών φώσφωρα,³² άλλα δε διάφορα είδη ψιλικών, ων η αξία δεν ανέρχεται εν συνόλω άνω των τριών γροσίων το πολύ (δρ. 1

½). Είναι σπαραξικάρδιον θέαμα να βλέπη τις τας τοιαύτας αδυνάτους και ανηλίκους υπάρξεις, περιερχομένας τα τραπέζια των καφφενείων, και προτεινούσας τας επαίτιδας χείρας των με τα μικρά των εμπορεύματα, φελλιζούσας λέξεις ικετευτικάς, εις άγνωστον γλώσσαν, αλλά γλώσσαν εννοουμένην, υφ' όλου του κόσμου, εκτός των εχόντων πετρίνην καρδίαν!

Δεν γνωρίζω πόσας δεκάρας έχω δώσει την πρώτην ημέραν της εν Θεσσαλονίκην αφίξεώς μου, τότε μεν αγοράζων φώσφωρα από περιπλανώμενα μεταναστόπαιδα, —κοράσια ως επί το πλείστον— άτινα φώσφωρα ουδύλως μοι εχρησίμευον, τότε δε δίδων αυτοίς, λόγω ελεημοσύνης, ελεημοσύνης ήτις μοι επέζε την καρδίαν, διότι δεν είχα ... περισσότερα να δώσω! Ήτον η μόνη περίστασις, καθ' ην περισσότερο μ' επόνεσε η καρδιά μου, διότι δεν ήμην Vanderbilt ή τουλάχιστον Συγγρός!

Μια βραδυά έβγαινα περίπατο προς τον εθνικό κήπο, που είναι έξω από την Πόρτα του Βαρδαριού. Ήταν και κάμποσοι φίλοι μαζί μου. Κοντά στο σιδηροδρομικό σταθμό απάντησα ένα κορίτσι, ηλικίας εννιά ως δέκα χρονών, που έκλαιε με μεγάλη φωνή. Συγκινήθηκα και ζυγόνοντας, θέλησα να το ρωτήσω τι έπαυε και έκλαιε.

Ήτον ένα συμπαθητικό κορίτσι το καϊμένο! Ένα ώμορφο κοριτσάκι ξυπόλητο, με κάτι μάγουλα ρόδινα, δακρυσαυλακωμένα, με κάτι μαλλιά λευκόξανθα, σα φεγγαριού αχτίδα, με κάτι μάτια ουρανογάλαζια, πνιγμένα στο δάκρυ, που ήταν να το πάρης στην αγκαλιά σου και να του ρουφήσης τον πόνο με φιλήματα. Ωμοιαζε με περβατάρικο άγαλμα της φτώχειας και της ορφάνιας!

– «Τι έχεις;» το ρώτησα ελληνικά, ιταλικά, τουρκικά, γαλλικά, αλλ' αυτό μ' αποκρίθηκε κλαίοντας σε γλώσσα, που μου ήταν άγνωστη. Ίσως ήταν πολωνέζικα ή ρούσσικα. Μου έδειχνε ένα ασημένιο γροσάκι, ήτοι σαραντάλεφτο νόμισμα, που κρατούσε στα χέρια του, που ήταν απεριποίητα, αλλά διατηρούσαν ακόμα την ωραιότητα των παιδιακίστων χεριών. Στενοχωρήθηκα, γιατί δεν μπορούσα να νοήσω το αίτιον της θλίψης του, των δακρύων του, του πόνου του, όταν ένας από τους φίλους μου που ήταν μαζί μου, μου εξήγησεν ότι η αιτία των δακρύων του, της θλίψης του και του πόνου του ήταν ότι έχασε από την τρυπημένη τσέπη της δυο γρόσια, από τα τρία γρόσια, που άξιζαν τα εμπόρευμα, που είχε πουλήσει εκείνη την ημέρα, και έκλαιε γιατί ο πιστωτής του θα του έκοβε την πίστωση, ή το λιγώτερο θα το έδερνε αλύπητα.

Αυτά έλεγε το κοριτσάκι στο φίλο μου στη γλώσσα, που δεν την καταλάβαινα. Πρίστηκε η καρδιά μου από τη συγκίνηση, και βγάζοντας από τη τσέπη μου δυο γρόσια ήτοι ογδοήντα λεφτά τού τάδωκα για να μην κλαίη πλεις.

Τη στιγμή, που έβανα στο λεφτοκαμωμένο χεράκι εκείνου του κοριτσιού το φτωχό μου δίγροσο, εδάκρυστα από ιερή ευχαρίστηση, κι' ευλόγησα τους κόπους των χεριών μου, που έγειναν αιτία να σφουγγίσουν τα δάκρυα μιανής τέτοιας τρυφερής, και αναξιόπαθης ύπαρξης. Αυτό το δάκρυ ήταν από τα πλεις άγια δάκρυα που έχω χύσει στη ζωή μου!

Αχ! Θεέ μου! είπα μέσα μου, γιατί δε μου έδωκες τους θησαυρούς του Κροίσου, για να μη κάνω άλλη δουλειά, παρά να σφουγγίζω τα δάκρυα των φτωχών; Και μια άλλη φωνή, υπόκωφη, μου απάντησε αμέσως:

– Εάν είχες τα πλούτη που γυρεύεις, δε θα είχες την καρδιά, που έχεις...

Ακούοντας αυτή τη φωνή, δόξασα τον Θεό, κι' ευλόγησα τη φτώχεια μου, που μου πελέκησε έτσι την καρδιά.

Όταν εκαθήσαμε μέσα στον εθνικό κήπο, που τα εισοδήματά του συντηρούν το οθωμανικό ορφανοτρο-

φείο της Θεσσαλονίκης, ένας άλλος από τους φίλους μου, μου είπε στωικά-στωικά:

– Μην έχης την ιδέα ότι το κορίτσι, που έκλαιε, είχε χάσει πραγματικώς τα δυο του γρόσια...

– !!!

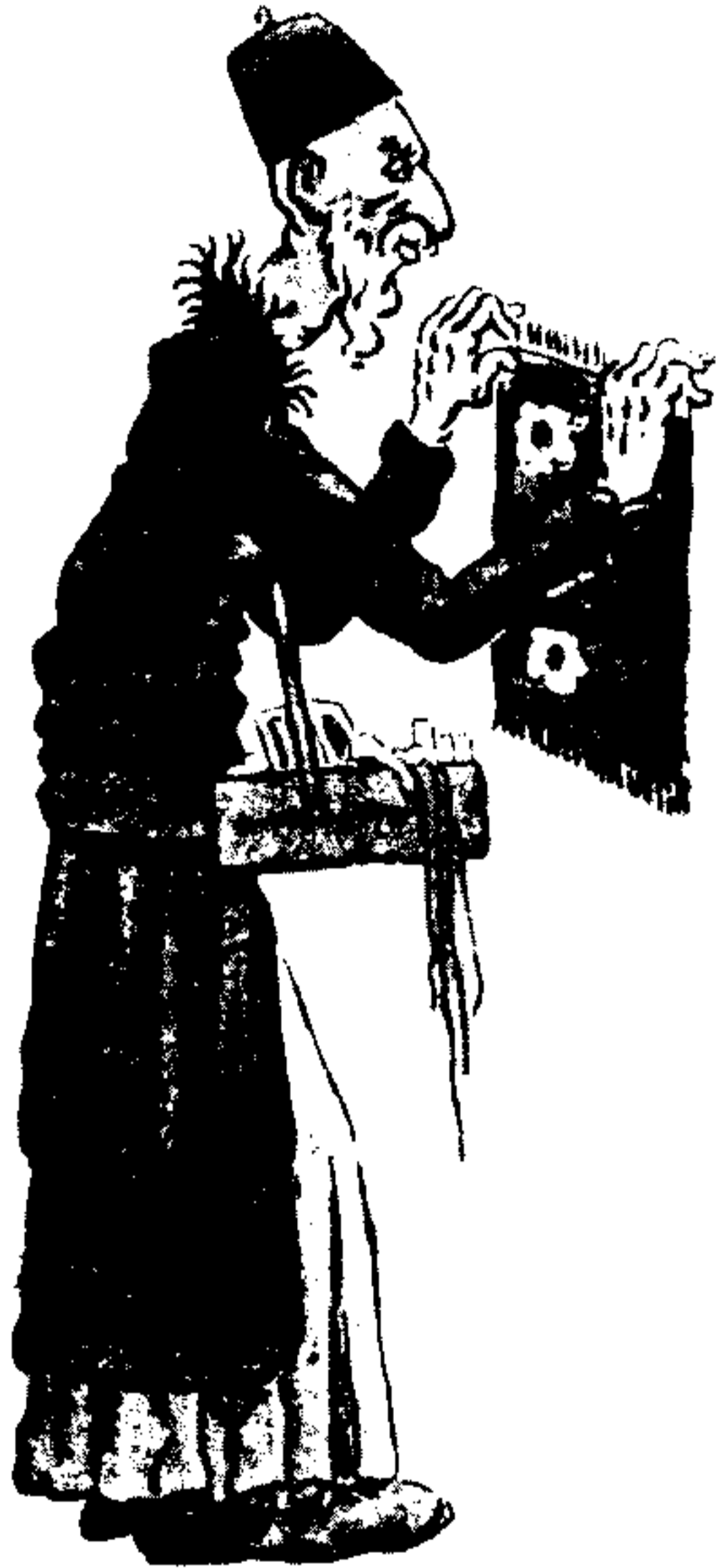
– Αυτό είναι, ξακολούδησε, ένα από τα πολλά τεχνάσματα, που επινοούν αυτά τα συχαμένα, για να κάνουν τον κόσμο να τους δίνει χρήματα. Είναι και τούτο ένα είδος θεατρικής ζητιανιάς...

Στη στιγμή όλη εκείνη η ποικιλόχρωμη, εικόνα του κοριτσιού που έκλαιε, με τες ζωηρές της φωτοσκιάσεις και τες φανταχτερές της γραμμές, έγεινε τρίμματα, σαν ένας μεγάλος καθρέφτης, που τύχει να πέση στο πλακόστρωτο. Αλλά μια σκέψη μου ήρθε αμέσως-αμέσως, ότι όπως και αν ήταν το πράγμα, πάλιν η φτώχεια ήταν το ελατήριο των κλαμάτων, και των δακρύων εκείνων.

Παρομοιάζοντας τα δάκρυα εκείνα, ως μαργαριταροειδή βιομηχανία της φτώχειας, συγκινήθηκα πλειότερο ακόμα, απ' ό,τι είχα συγκινηθεί πριν, και έτσι η εικόνα εκείνου του κοριτσιού που έκλαιε ανυψώθηκε από τη λάσπη ακέρια, άσπιλη, και ζωηρότερη απ' ό,τι ήταν πριν, και χωρίς ν' απαντήσω στον φίλο μου, που δε θα με νοούσε ίσως, σκέφτηκα μέσα μου και είπα ότι

χρειάζεται διπλός κόπος να κλαίη κανείς χωρίς να το θέλη, και ότι είναι ιερά τα δάκρυα που τα κάνει να τρέχουν η ανάγκη του ψωμιού!

Χ. Χρηστοβασίλης

Εβραίος μικροπωλητής σε σκίτσο της εποχής.

10η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Εβραίικα παζάρια

«Άνοιξε τα μάτια σου
για να μη σου τ' ανοίξω»
(Λαϊκόν γνομικόν)

Εις ουδέν άλλο μέρος του κόσμου θριαμβεύουσι τα εβραίικα παζάρια, όσον εις την Θεσσαλονίκην. Εις όλα τα άλλα μέρη τα εβραίικα παζάρια περιορίζονται εις το να ζητεί ο πωλητής, 50%, ή το πολύ, το διπλάσιον της πραγματικής τιμής, πράγματός τινος, εν Θεσσαλονίκη όμως πολύ συχνά οι πωληταί ζητούν ... το δεκαπλάσιον! Όσοι γνωρίζουν το είδος τούτο της συναλλαγής κατορδόνουν να εξέρχωνται ολιγώτερο ζημιωμένοι, αλλ' όσοι δεν το γνωρίζουν την παδαίνου, χιώτικα, κατά το δη λεγόμενον, πληρόνοντες πολλάκις το τριπλάσιον, ή το τετραπλάσιον της αξίας του αγοραζομένου πράγματος.

Θύμα των εβραίικων παζαριών εγενόμην και εγώ,

δυστυχώς, ως δύναται να γείνη ενταύθα, πας όστις δεν γνωρίζει την εβραϊκή ισπανικήν γλώσσαν, και δι' αυτό απομνημονεύω ενταύθα το πάθημά μου, ίνα χρησιμεύση ως παράδειγμα και μάθημα εις τους διά πρώτην φοράν πατώντας το εβραϊκόν της Θεσσαλονίκης έδαφος.

Ακούσατε την ιστορία του παθήματός μου:

Έχων ανάγκη ν' αγοράσω ένα φανελλοπουκάμισο πήγα σ' ένα κατάστημα —εβραϊκό εννοείται— και ζήτησα ένα. Μου έβγαλε ένα δέμα κι' απ' αυτό διάλεξα ένα. Ρώτησα τον καταστηματάρχη για την τιμή, και μου είπε ότι είναι το καλείτερο φανελλοπουκάμισο, ως πράγμα, που μπορούσε να βρεθή στη Θεσσαλονίκη, και άλλες εμποροεβραϊκές πολυλογίες, που βαρνούμαι να τες επαναλάβω εδώ μέσα, και ότι δε μπορούσε να μου το δώση παρακάτω από μια λίρα. Μια λίρα = σαράντα δραχμές και κάμποσες δεκάρες με συμπάθειο!

Γνωρίζων εκ φήμης τα εβραϊκά παζάρια, άτινα ευρίσκονται υπέθετον εν τη ημερησία διατάξει εν τη εβραϊκουπόλει ταύτη έδωσα μ' ένα λόγον ημίσειαν λίραν. Ο Εβραίος ακούσας την ανέλπιστον προσφοράν είπε μέσα του: «— Εδώ τον έχω!» και απήντησε ότι προς χάριν μοι το παραχωρεί αντί 90% της λίρας. Τω προσέ-

φερον 60% και διά να μη πολυλογώ έκλεισα τη συμφωνία εις τα 65% της λίρας, με την ιδέαν ότι εάν εγελάσθην, θα εγελάσθην πολύ ολίγον, διότι φυσική λήξις της συμφωνίας έπρεπε να είναι τα 75%, αφού εκείνος μεν ήρχισεν από τα 100, εγώ δε από τα 50%. Μόλις εξήλθον του καταστήματος, ο γείτων αυτού, αντιληφθείς ότι ήμην εκ των λαμπρών θυμάτων, διά παρακλήσεως και χιλίων άλλων συστάσεων των φανελλοπουκαμισών του, με παρακινεί να εισέλθω εις το κατάστημά του και θα εύρω πράγμα καλείτερον με 50% μόνον της λίρας.

Με όλας τας διαμαρτυρίας ότι δεν είχον ανάγκην ν' αγοράσω άλλο φανελλοπουκάμισο εισήλθον εξ ανάγκης διά να ίδω μόνον, αντιληφθείς δε ότι το φανελλοπουκάμισον, το οποίον είχον αγοράσει προς το υποδεικνυόμενον δεν ήξιζε πλέον των 45% της λίρας, κατέπιον την χολήν μου και έστρεψα τα νώτα μου διά να εξέλθω.

Ο καταστηματάρχης, ιδών ότι δεν ήμην ευδιάθετος κατήλθεν εκ των 50% εις τα 40%, αλλ' επειδή εγώ, και μ' όλα ταύτα, τραβούσα για έξω, εκείνος δεν εδείλιασε ποσώς κατελθών εις τα 30%. Επιτέλους, δέλων ν' αποφύγω την πίεσίν του, και μη πιστεύων ότι

θα μοι το παρεχώρει εις την προσφοράν μου τω προσέφερα 20% διά να τον ξεφορτωθώ, αλλ' οποία υπήρξεν η έκπληξίς μου, όταν ήκουσα:

– «Δικό σου νάναι αφέντη!»

Μετά τινα σκέψιν νομίσας ότι υποβιβάζω την εκ του πρώτου φανελλοπουκαμίσου ζημίαν ηγόρασα το δεύτερον, όπερ ήτο καλείτερον του πρώτου αντί 20%, ήτοι ενός πέμπτου της λίρας! Τώρα ας σκεφθή έκαστος πόσον εγελάσθην αφού το πρώτον, το οποίον ηγόρασα αντί 65% είναι κατωτέρας ποιότητος του αγορασθέντος 20 μόνον.

Ελυπήθην διά το πάθημά μου, αλλά δεν έδωσα και πολύ άδικον εις τον απατήσαντά με έμπορον, διότι γνωρίζω ότι η αρχή του εμπόρου είναι «Άνοιξε τα μάτια σου για να μη σου τ' ανοίξω!»

11η ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Το Σάββατον

Εξ ημέρας εργαζου τη δε ημέρα
τη εβδόμη σάββατα Κυρίω τω Θεώ σου
(Δευτερ. κ. Ε' 13-14)

Η Θεσσαλονίκη ευρίσκεται εις αέναον κίνησιν καθ' όλας τας άλλας ημέρας της εβδομάδος, εκτός της του Σαββάτου. Το Σάββατον αργία, ανάπαυσις, δικαιοστάσιον! Οι δρόμοι, τα καταστήματα, τα εργαστήρια, το τελωνείον, ο λιμήν, ενώ τας άλλας ημέρας είναι πλήρη φωνών, θορύβου, κρότων, κινήσεως, και συμφύρονται άνθρωποι πάσης τάξεως, φυλής, και επαγγέλματος, εργαζόμενοι και προσπαθούντες να κερδίσωσι τον επιούσιον άρτον των, ή ν' αυξήσωσι τα κεφάλαιά των. Το Σάββατον άκρα ησυχία.

Η Παρασκευή των μωαμεθανών, ως η Κυριακή των χριστιανών καθώς και πάσα άλλη επίσημος εορ-

τή των τε μωαμεθανών και των χριστιανών, μηδέ και αυτού του μπαϊράμ και του Μεγάλου Πάσχα εξαιρουμένων, είναι εορταί μη διαφέρονται των εργασίμων ημερών. Το Σάββατον και μόνον το Σάββατον είναι η γενική εορτή της πόλεως δι' όλα τα γένη και τας φυλάς. Το τελωνεϊόν την ημέραν ταύτην είναι κλειστόν, αι λέμβοι δεμένοι εις την προκυμαίαν, αι αχανείς αποθήκαι όλων των σιδηροδρομικών σταδμίων, κατάκλειστοι, όλα τα εμπορικά καταστήματα κατακλειδωμένα, όλα τα τραπεζιτικά γραφεία μανταλωμένα, όλα τα εργαστήρια έρημα. Διερχόμενος τις, την ημέραν του Σαββάτου τας αγοράς, τα τσιαρσιά, τα μπεζεστένια, τα χάνια, νομίζει ότι διέρχεται τας οδούς νεκρουπόλεως, και μόνον η πένδυμος φωνή της κουκουβάγιας λείπει ίνα δώση τελείαν εικόνα ερημωμένης πόλεως. Ολίγα καφφενεία, ολίγα εργαστήρια και ολίγα εστιατόρια, τα παρά την προκυμαίαν, υπό χριστιανών διευθυνόμενα, λειτουργούσι μόνον.

Καμμία εμπορική πράξις δεν λαμβάνει χώραν την ημέραν του Σαββάτου, καμμία συμφεροντολογική ομιλία, τα δε διάφορα ατμόπλοια, άτινα καθημερινώς σχεδόν προσεγγίζουσι τον εμπορικότατον λιμένα της Θεσσαλονίκης, κάμουν και αυτά Σάββατον, και ούτε έρχο-

νται, ούτε αναχωρούσι. Εξ ημέρας ακατάπαυστος εργασία, αδιάκοπος κίνησις, θόρυβος, θοή, κακό, αλλά το Σάββατον καμμία εργασία! Ούτε οι υιοί εργάζονται, ούτε αι θυγατέρες, ούτε οι δούλοι, ούτε αι δούλαι, ούτε οι θόες, ούτε οι όνοι, ούτε κανέν άλλο κτήνος, ούτε ο εντός των πυλών ξένος (Δευτερ. Ε' 13-14).

Αι τράπεζαι των οικιών είναι στρωμένοι από της προτεραίας, και εν η περιπτώσει δεήση ν' αναφθή πυρ, η μόνη εργασία, ήτις δεν υπόκειται εις την από της προτεραίας προπαρασκευήν, αλλόδρησκος χεϊρ θα προσκληθῆ ν' ανάψη αυτό.

Μόνη εργασία: φαγοπότι, ανάγνωσις της Παλαιάς Διαθήκης, ένρινον ψάλσμιον, χάβρα, κομπολόγι και περιπατος, και μόνη σκέψις η ενδύμησις της εν τη γη της Αιγύπτου δουλείας του Λαού του Ισραήλ, οπόθεν Κύριος ο Θεός εξήγαγεν αυτόν διά χεϊρός κραταιάς και βραχίωνος τεταμένου. (Δευτερ. Ε' 15).

Όλαι αι συνοικίαι τοσούτον αντηχώσιν εκ των ψαλμωδιών των χαμάμηδων, των υποχαμάμηδων και των ανδυποχαμάμηδων, ώστε νομίζει κανείς όλην την πόλιν απέραντον χάβραν!

Τελεία και πλήρης στασιμότης της κερδοσκοπικής φύσεως, ο δε ακούραστος στερόπους και ακαταπόνητος

Ἕλληγ θεός Ερμής, ενδεομένοσ και αυτόσ εβραίικα αντηριά, φορών κιτρίνοσ παντόφλασ και κρατών εισ χείρασ του την Πεντάτευχον, περιφέρεται μίαν προς μίαν όλασ τασ Συναγωγάσ της Θεσσαλονίκησ, λατρεύων και προσκυνών τον Ιεχωβά, αντί του φιλίου, ξεγίου, εταιφείου, νεφεληγερέτου και εριγδούπου πατρόσ του και πατρόσ ανδρών τε και θεών, του παμμεγίστου Ολυμπίου Διόσ!

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ο Χρηστοβασίλης σε ένα ταξίδι του στη Θεσσαλονίκη, τον Σεπτέμβριο του 1894, αποτύπωσε τις εντυπώσεις του από την πόλη σε επιστολέσ, όπως τις τιτλοφορεί, χωρίς να είναι γνωστό αν υπήρξε όντως κάποιος αποδέκτησ. Οι επιστολέσ αυτές βρέθηκασ στο αρχείο των εγγονών του συγγραφέα Αλέξη και Ντόρασ Μπακοπούλου.* Ο τίτλοσ τουσ δηλώνεται πίσω από το κείμενο «Εβραίικη Φτώχεια», όπου είναι γραμμένο:

---

* Η έκδοση των κειμένων αυτών θα έμενε απραγματοποίητη αν δεν είχε προηγηθεί η εκπόνηση και έκδοση της διατριβήσ της κ. Δροσιάσ Κατσίλα. Για πρώτη φορά, ερευνήθηκασ και αξιοποιήθηκασ τέσσερα ιδιωτικά αρχεία που παρέμεναν μέχρι σήμερα απροσπέλαστα (Αλέξη και Ντόρασ Μπακοπούλου, Ανθούλασ Χρηστοβασίλη-Κατσίλα, Χρήστου Σούλη, Δημητρίου Καμπούρογλου) καθώς και τρεις ιδιωτικέσ συλλογέσ (Ζωήσ Λούτση, Χρήστου Ι. Χρηστοβασίλη και Λάκη Παπαστάθη). (Σημείωση του Εκδότη)

«6η Επιστολή. Εντυπώσεις Εκ Θεσσαλονίκης, Χ. Χρηστοβασίλης». Η ημερομηνία [7 9/βρίου 1894], είναι γραμμένη πίσω από την 7η σελίδα του κειμένου «Εβραίοι! Εβραίοι! Εβραίοι!».

Μερικές από τις επιστολές είναι γραμμένες δύο φορές, με τη δεύτερη διορθωμένη. Από τις 11 επιστολές, η 6η, «Ο Μπεγιάζ Κουλές», είναι ημιτελής, ενώ από την 7η δεν σώζεται η αρχή της, παρά μόνον η τελευταία σελίδα. Το κεφάλαιο που αφορά τους «Ντονμέδες», όπως γράφει στην επιστολή «Εβραίοι! Εβραίοι! Εβραίοι!» δεν βρέθηκε στο αρχείο Αλέξη και Ντόρας Μπακοπούλου και δεν είναι γνωστό αν είχε γραφεί ή αν κλάπηκε, όπως τόσα άλλα έργα του.

Η γλώσσα των επιστολών είναι η καθαρεύουσα. Σε πολλά σημεία όμως ο συγγραφέας, γνωστός για τους αγώνες του υπέρ της επικράτησης της δημοτικής, παρασύρεται και συνεχίζει στη δημοτική, χωρίς αυτό να ενοχλεί ή να ξενίζει. Η αρίθμηση που είχε δώσει ο Χ.Χ. στις επιστολές δεν διασώθηκε. – Δ.Κ.

1η επιστολή

1. Αυτή κανονικά πρέπει να είναι η 2η επιστολή, διότι αναφέρει τον Ουρανό –το πλοίο που τον μετέφερε, κατά πάσα πιθανότητα– σαν να είναι ήδη γνωστός, από προηγούμενη επιστολή.
2. Ο Χρηστοβασίλης ερχόταν από την ελεύθερη Ελλάδα σε οθωμανική επικράτεια.
3. Χαρίσιος Παπαμάρκου (1844-1896), παιδαγωγός και μεταρρυθμιστής της δημοτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Έγραψε το *Ελληνικόν Αλφαβητάριον και Ελληνικά Αναγνωσματάρια*.
4. Ιωάννης Δραϊκός (1810-1873). Τα βιβλία του *Διαμετρική, Πίνακας Αριθμητικής, Ιχνογραφία και Γεωγραφία* με διαταγή της κυβέρνησης διδάσκονταν στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία του ελληνικού κράτους και στα ελληνικά γραμματοδιδασκαλεία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

2η επιστολή

5. Πρόκειται για τη σεφαρδίν, την ισπανο-εβραϊκή διάλεκτο που μιλούσαν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης.
6. Ο Χρηστοβασίλης, σύμφωνα με την κόρη του Τιτίνα Μπακοπούλου, μιλούσε 16 γλώσσες.
7. Σαλιβάρια: παντελόνια μάλλινα, φαρδιά στους μηρούς και

- σουρωτά στη μέση που φτάνουν ως τα γόνατα.
8. Το πατρικό σπίτι του συγγραφέα βρίσκεται στο χωριό του «Σούλι Χρηστοβασίλη». Το 2002 ανακαινίσθηκε και έγινε μουσείο με φωτογραφικό και αρχαιολογικό υλικό από τη ζωή και το έργο του.
  9. Σύμφωνα με τον Χρηστοβασίλη το τεζιάχι είναι περσική ή περσικοσύνθετη λέξη και σημαίνει πάγκος εργασίας.
  10. Από τη «φιλολογικήν κάλαθον» που αναφέρει ο συγγραφέας, φαίνεται πως πήγε προετομασμένος για δημοσιογραφική αποστολή.

3η επιστολή

11. Η λέξη πρέπει να αποδοθεί στη γνωστή γλωσσολογική ικανότητα του συγγραφέα.
12. Ονομασία του όρους Σινά, που απαντά στην Παλαιά Διαθήκη.
13. Σε αυτό το σημείο των γραιομωρολογημάτων η γλώσσα του συγγραφέα αλλάζει και από καθαρεύουσα μετατρέπεται στην ηπειρωτική των παιδικών του χρόνων.
14. Παραβάλλω από το βιβλίο του Ιωάννου Β. Μενούνου Κοσμά του Αιτωλού διδαχές, Φιλολογική μελέτη – Κείμενα, Εκδ. Τήνος, σ. 242, το παρακάτω απόσπασμα: «Οι Εβραίοι ... εξοδιάζουν πενήντα-εκατό πουγγιά να εύρουν κανένα χριστιανόπουλο, να το σφάξουν και να πάρουν το αίμα του και μετ' εκείνο κοινωνούν».
15. Η δερμότητα του καιρού γίνεται κατανοητή, διότι οι επι-

- στολές είναι γραμμένες στις αρχές Σεπτεμβρίου.
16. Με αυτές τις αποστροφές γραιομωρολογήματα, φανατικάς ψευδοδιαδόσεις, φρικώδεις προλήψεις, ο συγγραφέας διαχωρίζει τη θέση του που είναι σαφώς αντιρατσιστική.
  17. Από το όνομα φαίνεται πως και ο Ραφαήλ ήταν Εβραίος.
  18. Fin du siècle: τέλος του αιώνα.
  19. Ο Σαμπατάι Σεβί (17ος αιώνας), από τη Σμύρνη, είχε ισχυριστεί πως ήταν ο Μεσσίας που περίμεναν οι Ιουδαίοι. Το κίνημά του είχε πολλούς οπαδούς στην Οθωμανική αυτοκρατορία αλλά και στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Περσία. Όταν άρχισε να παίρνει πολιτικές διαστάσεις, οι τουρκικές αρχές τον συνέλαβαν και αυτός, για να αποφύγει το θάνατο, ασπασθήκε το 1666 το μωαμεθανισμό, πράγμα που διέχασε την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Πολλοί –εύποροι κυρίως– Εβραίοι της Θεσσαλονίκης τον ακολούθησαν και σχημάτισαν νέα κοινότητα, των Ντονμέδων (Donme: αποστάτης), που ασκούσαν κρυφά μια μορφή εβραϊκού μυστικισμού. Αρχικά διατηρούσαν δικά τους τζαμιά αλλά βαθμιαία αφομοιώθηκαν με τους Τούρκους, απέβαλαν την ισπανο-εβραϊκή γλώσσα των προγόνων τους (σεφαρδίν) και κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών έφυγαν για την Τουρκία.
  20. Ο Χρηστοβασίλης δεν προσπαθεί να κάνει παραλληλισμό των Εβραίων με τον αδελφοκτόνο αλλά με τον περιπλανώμενο Κάιν, επηρεασμένος από το ποίημα του Victor Hugo «L'œil».
  21. Ο συγγραφέας παρουσιάζεται εδώ προφητικός για τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ!

5η επιστολή

22. Λεβιάθαν: θαλάσσιο τέρας στη Βίβλο, μεταφορικά ο κολοσσός.

6η επιστολή

23. Πύργος με επάλξεις.
24. Ο συγγραφέας άφησε το κενό ώστε να το συμπληρώσει όταν θα είχε τις σχετικές πληροφορίες.
25. Ο Λευκός Πύργος κτίσθηκε μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Τούρκους (1430) και χρησιμοποιήθηκε ίσως ως κατάλυμα της φρουράς των Γενιτσάρων και αργότερα ως φυλακή των καταδίκων.
26. Το κείμενο δεν συνεχίζεται.

7η επιστολή

27. Δεν έχει βρεθεί η αρχή του κειμένου.
28. Τα επίθετα αυτά είναι άγνωστα από το αρχείο του Χρηστοβασίλη. Πρόκειται για Θεσσαλονικείς ή για συνταξιδιώτες;
29. Στην ίδια σελίδα υπάρχει ο αστερίσκος που επεξηγεί κάποια λέξη που έχει αποκοπεί από το χειρόγραφο.
30. Δυσανάγνωστη λέξη.

8η επιστολή

31. (Καταστήματα) των υφασμάτων άτινα μέχρι σήμερα διατηρούσι την παλαιάν αυτών εύκλειαν εν τω είδει των περσικών ταπήτων. Το μπεζεστένι είναι το ιδεώδες των ανατολικών υφασματοπωλείων, και αυτή δε η λέξις, μπεζεστένι, περσικής καταγωγής και διασκευής ούσα, επεβλήθη εις τε την τουρκικήν και την αραβικήν γλώσσαν, υφασματοπωλείον σημαίνουσα, αλλά συν τω χρόνω, πλουτισθέντων των ειδών της υφαντουργικής και επεκταθέντος του κύκλου των υφασματοπωλείων, επεξετάθη και η σημασία της λέξεως ταύτης σημαίνουσα εις την τουρκικήν μεγάλην σειράν καταστημάτων, ένθα πωλούνται εκτός των υφασμάτων και παντοία είδη πολυτελείας. (X. X.)

9η επιστολή

32. Σπίρτα.